

Türkiye'nin İlk Kooperatifçilik Kitabı: ‘İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri’ *

Abmet UYANIK

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

E-Mail: ahmetselen07@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2059-9431

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.03.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 13.09.2022

ÖZ

UYANIK, Ahmet, **Türkiye'nin İlk Kooperatifçilik Kitabı: “İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri”**, CTAD, Yıl 18, Sayı 36 (Güz 2022), s. 745 - 777.

Ahmet Cevat Emre'nin 1913 yılında kaleme aldığı “İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri” başlıklı eser, Türkiye’de kooperatifçilik alanında yazılan ilk kitaptır. Bu eserin hareket noktası da ülkenin içinde bulunduğu olumsuz sosyo-ekonomik koşullardır. Özellikle Balkan Harbi sonrasında birçok Osmanlı aydını, ülke ekonomisi üzerindeki yabancı hâkimiyeti meselesine eğilmiştir. Burada ilk akla gelen fikir de Müslüman halkın iktisadî hayatta ağırlığını arttırması olmuştur. Ancak bu idealin önünde; sermayesizlik, ticarî bilgi ve deneyim eksikliği gibi aşılması zor bazı engeller

* Bu makale, hazırlanmakta olan “Atatürk Dönemi Türk Ekonomisi’nde Bir Kalkınma Modeli Olarak ‘Kooperatifçilik Siyaseti’: İktisadî ve Sosyal Temelleri Hakkında Bütüncül Bir İnceleme” başlıklı doktora tez çalışmasının (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü) kapsamında üretilmiştir.

vardır. Dönemin önemli yazarlarından birisi olan Ahmet Cevat ise kooperatifçilik yoluyla bütün bu sorunların üstesinden gelinebileceğine inanmıştır. Buradan hareketle, İngiltere ve İsviçre’de kooperatiflerle ilgili yerinde incelemeler de yaparak, “İktisatta İnkılâp” adlı eserini hazırlamıştır. Ahmet Cevat bu kitabında, tüketim kooperatifleri hakkında kapsamlı bilgiler vermiş ve bu kooperatiflerin ülkede nasıl hayata geçirileceğini ayrıntılı bir şekilde göstermiştir. Buradaki asıl amacı da halk arasında alışveriş mağazası biçiminde tüketim kooperatifleri kurulmasını teşvik etmektir. Onun varsayımına göre, bu kooperatifler sayesinde zamanla ticarete ve üretime hâkim olmak suretiyle, ülkeyi millî bir iktisadî yapıya kavuşturmak mümkündür. Bu düşüncelerle yazılan “İktisatta İnkılâp” kitabı, yayımlandığı dönemde “İkdâm” gazetesinde çıkan tanıtım ilanlarında “Müslümanların yegâne kurtuluş çaresi” olarak gösterilmiştir. Yapılan bu çalışmada ise “İktisatta İnkılâp”ın tarihsel bağlamı üzerinde durulmuş, verdiği bilgilerin ve ileri sürdüğü fikirlerin kapsamı incelenmiş ve Türk Kooperatifçiliği yazınındaki değeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevat Emre, İktisatta İnkılâp, Kooperatifçilik, Millî İktisat, Türk Kooperatifçilik Hareketi.

ABSTRACT

UYANIK, Ahmet, **The First Book on Cooperatives in Turkey: “Revolution in Economics: Companies of Consumption Deposits”**, CTAD, Year 18, Issue 36 (Fall 2022), pp. 745 - 777.

The work entitled “İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri” (“Revolution in Economics: Companies of Consumption Deposits”) written by Ahmet Cevat Emre in 1913 is the first book written in the field of cooperatives in Turkey. The starting point of this work was the negative socio-economic conditions of the country. Especially after the Balkan War, many Ottoman intellectuals have focused on the problem of foreign domination over the country’s economy. The first idea that came to mind here was to increase the power of the Muslim community in economic life. However, in front of this ideal; there were some formidable obstacles such as lack of capital, lack of commercial knowledge and experience. Ahmet Cevat, one of the important writers of the era, believed that all these problems could be overcome through the cooperatives. From this point of view, he prepared his work called “Revolution in Economics” by conducting on-site research about cooperatives in the UK and Switzerland, as well. In this book, he gave extensive information about consumer cooperatives and showed, in detail, how these cooperatives would be put into practice in the country. His main purpose here was to encourage the establishment of consumer cooperatives in the form of shopping stores among the public.

According to his hypothesis, it would be possible to bring the country to a national economic structure by dominating trade and production over time, thanks to these cooperatives. The book “Revolution in Economics”, which was written with these thoughts in mind, has been described as the “only way of salvation for Muslims” in the advertisements published in the newspaper “İkdâm” at that time. In this study; the historical context of the “Revolution in Economics” was emphasized, the scope of the information it provided and the ideas it put forward were examined, and its value in the Turkish Cooperative Movement literature was tried to be determined.

Keywords: Ahmet Cevat Emre, Revolution in Economics, Cooperatives, National Economy, Turkish Cooperative Movement.

Giriş

Ahmet Cevat [Emre] (1876-1961), 1913 yılında kaleme aldığı “İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri”¹ adlı eserinde, özellikle İngiliz tüketim kooperatifçiliği hareketi ve uygulamaları üzerine eğilmiştir. Bu kitabın yazıldığı İkinci Meşrutiyet devri, birçok yeni fikrin ele alınarak tartışıldığı bir dönemdi; çünkü ülkenin içinde bulunduğu bunalımdan çıkması için çareler aranıyordu. Kooperatifçilik düşüncesi de bu kapsamda kamuoyunda kendisine yer bulan fikirlerden biriydi. Bu ortamda Ahmet Cevat’ın “İktisatta İnkılâp” eseri, kooperatifçiliği halka tanıtmak ve onlara yol göstermek amacıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca Ahmet Cevat, sadece yayın faaliyetinde bulunmakla kalmamış, aynı zamanda İstanbul’un bazı mahallelerinde tüketim kooperatiflerinin kurulmasına da öncülük etmiştir.² Ancak Ahmet Cevat, bu girişimlerinden sonra bazı gazete ve dergilerde çıkan kısa yazıları³ dışında kooperatifçilik ile ilgili

---

¹ Ahmet Cevat [Emre], *İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teâvün Şirketleri*, Kitabhane-i İslâm ve Askeri-İbrahim Hilmi, İstanbul, 1913.

² Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi-Nurgök Matbaası, İstanbul, 1960, s. 178-180.

³ Ahmet Cevat, “Teavün: Kooperatif Şirketleri-Hariçte ve Bizde”, *Neval-i Millî*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, 1914, s. 334-342; Ahmet Cevat, “İhtikâra Karşı: Teâvün-Kooperasyon”, *Sabah*, Yıl 28, Sayı 9880, 16 Mayıs 1917, s. 3; Ahmet Cevat, “Kooperatif Şirketler-1”, *Türk Yurdu*, Yıl 6, Cilt 12, Sayı 12, 2 Ağustos 1917, s. 181-184; Ahmet Cevat, “Maîşet Derdine Karşı Kooperatifler Çaresi”, *Vakit*, Yıl 1, Sayı 123, 21 Şubat 1918, s. 1; Ahmet Cevat, “Kooperatif Heyet-i İttihadiyesi”, *Vakit*, Yıl 1, Sayı 141, 11 Mart 1918, s. 2; Ahmet Cevat, “Kooperatif Şirketler-2”, *Türk Yurdu*, Yıl 7, Cilt 14, Sayı 11, 15 Ağustos 1918, s. 351-355; Ahmet Cevat, “Kooperatif Şirketleri Bizde Ne İçin İnkışâf Edemiyor?”, *Muhit*, Yıl 2, Sayı 18, Nisan 1930, s. 1361-1363.

faaliyetlerde yer almamış ve Cumhuriyet döneminde de özellikle Türk Dili çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır.

Buna karşın Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkılâp* eseri, ülkenin ilk kooperatifçilik kitabı olması nedeniyle Türk Kooperatifçiliğinde önemli bir yer edinmiştir. Zira daha sonra Türk Kooperatifçiliğinin tarihsel gelişimine eğilen hemen hemen bütün yayınlarda, *İktisatta İnkılâp* eserine işaret edilmiştir. Ayrıca dünyadaki kooperatifçilik hareketlerinin tarihini -ülkeler, kurumlar ve kişiler bazında- inceleyen Jack Shaffer'in "Historical Dictionary of the Cooperative Movement" başlıklı kapsamlı çalışmasında, Türkiye kooperatifçiliğinin öncüleri olarak iki kişiden bahsedilmiştir. Bu öncülerden ilki, kendi döneminde kooperatifçiliğin geliştirilmesine yönelik giriştiği çabalardan dolayı Mustafa Kemal Atatürk; diğeri ise Ahmet Cevat Emre'dir.⁴ Burada, Ahmet Cevat'ın 1913 yılında tüketim kooperatifleri ile ilgili çalışma yayımlayan bir Türk kooperatif öncüsü olduğu belirtilmiştir.⁵

Ahmet Cevat da hâtıratında eseri hakkında, "*kooperatifçilik tarihimizde ilk kitap budur ve kooperatifçilerimiz kitabımın hakkını tanımada kusur etmiyorlar, şunu da ilave edelim ki, bir ikincisi yazılmayan bu kitabın yeni baskılarla basılması gereklidir*" demiştir.⁶ Bununla birlikte, Ahmet Cevat'ın 1961 yılındaki vefatı sonrasında kooperatifçilik yazarı Mustafa Cura, 1963-1965 yılları arasında çıkan *Kooperatifçinin Sesi* dergisinde, *İktisatta İnkılâp* kitabını dilini sadeleştirerek tefrika şeklinde yayımlamaya girişmiş ancak bunu tamamlayamamıştır.⁷

Yapılan bu çalışmanın amacıysa Ahmet Cevat Emre'nin *İktisatta İnkılâp* eserini tarihsel bağlamı içinde ele alarak; yazılma nedenlerini, yöntemini, içerdiği konuları, verdiği bilgileri ve ileri sürdüğü fikirleri incelemek ve Türk

⁴ Jack Shaffer, *Historical Dictionary of the Cooperative Movement*, Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements, No. 26, The Scarecrow Press, Inc., Lanham, MD and London, 1999, s. 151, 220, 387.

⁵ *age.*, s. 220.

⁶ Emre, *İki Neslin Tarihi...*, s. 179.

⁷ "İktisatta İnkılâp-I", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 18, Haziran 1964, s. 15-19; "İktisatta İnkılâp-II", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 19, Temmuz 1964, s. 38-45; "İktisatta İnkılâp-III", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 20, Ağustos 1964, s. 45-49; "İktisatta İnkılâp-III", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 22, Ekim 1964, s. 28-30; "İktisatta İnkılâp-IV", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 23, Kasım 1964, 23-25; "İktisatta İnkılâp-V", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 24, Aralık 1964, s. 19-22; "İktisatta İnkılâp-VI", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 25, Ocak 1965, s. 29-33; "İktisatta İnkılâp-VII", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 26, Şubat 1965, s. 30-33; "İktisatta İnkılâp-VIII", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 27, Mart 1965, s. 30-33; "İktisatta İnkılâp-IX", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 28, Nisan 1965, s. 15-18; "İktisatta İnkılâp-X", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 29, Mayıs 1965, s. 7-11; "İktisatta İnkılâp-XI", *Kooperatifçinin Sesi*, Sayı 30, Haziran 1965, s. 17-20.

Kooperatifçiliği yazınındaki yeri ve önemini araştırmaktır. Zira gerçekleştirilen literatür taramasında, *İktisatta İnkılâp* eseri ile ilgili bu yönde detaylı bir incelemenin bulunmadığı görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında ilk olarak kitabın yazarı Ahmet Cevat Emre'nin hayatı ile ilgili bilgiler verilmiştir. Sonrasında İngiliz tüketim kooperatifçiliği hareketinin tarihî gelişimi, İkinci Meşrutiyet Dönemi fikir dünyası ve Balkan Harbi sonrasının genel atmosferi üzerinde durulmuş ve ayrıca Ahmet Cevat'ın bu eseri yazmaktaki amacına, izlediği yöntem ve etkilendiği kişilere yönelik hususlar ele alınmıştır. Daha sonra ise kitabın ihtiva ettiği konulara ve eserde ileri sürülen düşüncelere ilişkin incelemeler yapılmıştır. Son olarak da Türk Kooperatifçiliği'nin tarihsel gelişimine eğilen çalışmalarda *İktisatta İnkılâp* ile ilgili yapılan değerlendirmeler gözden geçirilmiştir.

Ahmet Cevat Emre Hakkında

1876 yılında Girit'in Resmo şehrinde doğan Ahmet Cevat Emre, okul hayatına da burada başlamıştır. Bir süre Kandiya şehrinde öğrenimine devam ettikten sonra tekrar Resmo'ya dönerek iki sene boyunca Resmo Rüştüyesi'nde okumuştur. Ayrıca katılmış olduğu İstanbul Kuleli İdadîsi sınavlarında rüştiyenin son sınıfından başlama hakkı kazanmıştır. Nihayet, Kuleli İdadîsi'ni de başarıyla tamamlayarak Harbiye'ye geçmiştir.⁸

Ahmet Cevat bu sıralarda, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların ve Avrupa'da bulunan Jön Türklerin yayınlarını okumaya girişmiş ve ülkenin içinde bulunduğu meseleler hakkında düşünmeye başlamıştır; fakat karıştığı bir olaydan dolayı, İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmak suçlamasıyla Taşkışla Divan-ı Harbi'nde yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Neticede idam hükmü padişah affıyla Fizan'a sürgün cezasına çevrilmiş ve 1897 Eylül'ünde ceza almış diğer kişilerle beraber Şeref Vapuru ile Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁹

Trablusgarp'ta tutuklu bulunduğu dönemde öteki mahkûmlarla beraber *Hatıra* isminde bir gazete çıkarmıştır. On aylık tutukluluktan sonra padişah affıyla serbest kalmış ve Trablusgarp'ta yeni bir hayata başlamıştır. Burada arkadaşlarıyla birlikte oluşturdukları kütüphanede Paris'ten getirilen kitapları okumaya devam etmiş ve *Vilâyetin* gazetesinde makaleler yazmıştır. Girit'ten ailesinin gelmesiyle başka işlere de yönelerek yaklaşık dört sene bahçe işletmeciliği yapmış; ayrıca kahvehane ve sabun imalathanesi açmak gibi bazı ticarî işlere de girişmiştir.¹⁰ Ahmet Cevat, daha sonra *İktisatta İnkılâp*'ı yazarken iş hayatında edindiği bu deneyimlerden de istifade edecektir.

⁸ Emre, *İki Neslin Tarihi...*, s. 3, 7-9, 14-15, 21-24, 26-29.

⁹ *age.*, s. 30-52.

¹⁰ *age.*, s. 59-61, 70-71, 73-74, 82-83.

Yaşadığı birtakım olaylar neticesinde Trablusgarp'tan ayrılmaya karar vermiş ve 1905 yılı Mayıs'ında Girit'e dönmüştür. Burada Rumların saldırıları nedeniyle mağdur olmuş Türk Müslümanlara yardım amacıyla, vilâyetin idaresini devralmış olan büyük devletlerin temsilcileri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Resmo Evkaf İdaresi'nde memurluğa başlayan Ahmet Cevat, İkinci Meşrutiyet'in ilanı üzerine önce İzmir'e ve oradan da İstanbul'a geçmiştir.¹¹ İstanbul'da iken *Şûrâyı Ümmet* gazetesinde Sofya muhabiri olarak görev almış; *Sabah*, *Siperi Sâika* ve *Siperi Sâika-i Hürriyet* gazetelerinde de yazılar yazmış ve Dârümuallimin'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Bu sıralarda, (kendisinin daha sonra "Gramerci Cevat" namıyla anılmasına vesile olan) *Lisân-ı Osmânî* adlı gramer kitabını da hazırlamıştır. Ahmet Cevat ayrıca, Tefvik Fikret ile de dostluk kurmuş ve Robert Koleji'nde onun yardımcısı olarak edebiyat dersleri vermiştir.¹²

Balkan Harbi esnasında, Bulgarların Türklere karşı giriştiği katliamları dünyaya duyurmak için yayın faaliyetinde bulunmak üzere "Balkan Mezâlîmi Neşr-i Vesâik Cemiyeti" ismiyle bir komite teşkil etmiş ve kendisi de bu Cemiyet'in fahrî genel sekreteri olmuştur.¹³ Buradaki faaliyetleri sonucu olmalı ki Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'in de uygun görmesiyle Balkan mezâlîmi konusunda bazı kişi ve kurumlarla temaslarda bulunmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Seyahatinin İngiltere etabında, İngiliz tüketim kooperatifleri ve izci teşkilatları hakkında araştırmalar da yapmış; bazı kooperatif mağazalarını ziyaret etmiş ve kooperatiflerin merkez idaresine müracaat ederek tüketim kooperatifleri ile ilgili dokümanlar toplamıştır. Ayrıca İstanbul'a dönüş yolunda, kooperatifçilik bakımından hayli gelişmiş olan İsviçre'nin Basel şehrine uğramış ve orada da kooperatifler ile ilgili gerekli bilgileri edinmiştir. Ahmet Cevat, 1913 yılı yazında İstanbul'a döndükten sonra *Talebe Defteri* adlı bir dergide, izcilik teşkilatlarını ve kooperatifleri gençlere tanıtmaya yönelik yazılar yazmış ve *İktisatta İnkılâp*'ı da yıl bitmeden tamamlamıştır.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Dârülfünun'da bazı konferanslar vermiş; Ural-Altay Dilleri Kürsüsünde Alman Türkolog Prof. Gisse'nin asistanlığını yapmış ve savaş sonrasındaysa Dârülfünun muallimliği kadrosuna geçmiştir. Ancak kürsüsünün kapatılması sebebiyle muallimlik görevini sürdürmemiştir.¹⁵ Ahmet Cevat, 1920 yılı başında ülkeden ayrılarak Bakü'ye gitmiş, bir müddet

¹¹ *age.*, s. 88-94, 104-105.

¹² *age.*, s. 107-108, 145-150.

¹³ *age.*, s. 159-160.

¹⁴ *age.*, s. 168-170, 174-183.

¹⁵ *age.*, s. 217-222.

sonra da Moskova'ya geçmiş ve uzun yıllar orada kalmıştır. 1925 yılında Türkiye'ye döndükten sonra komünist olduğu suçlamasıyla resmî eğitim kadrosundan çıkarılmıştır.¹⁶ Ahmet Cevat'ın alfabe inkılabı yapılması gereği üzerinde duran yazıları, 1927-1928 yıllarında *Vakit* gazetesinde yayımlanmış ve bu yazıları sayesinde Alfabe Komisyonu'na üye olarak seçilmiştir.¹⁷ Alfabe Komisyonu üyeliği görevine daha sonra Dil Encümeni üyesi sıfatıyla devam etmiş ve Dil Heyeti Talimatnamesi mucibince oluşturulan "Büro Heyeti"ne memur edilmiştir.¹⁸ Ahmet Cevat ayrıca, 1928-1933 yılları arasında *Muhit* dergisini yayımlamış ve bu dergi Kemalizm başta olmak üzere gündemde olan bazı siyasî konulara yönelik fikirlerin dile getirildiği ve özellikle modern yaşam, edebiyat ve sanata dair çeşitli bilgilerin aktarıldığı bir mecra olmuştur.¹⁹ Bundan başka, Ahmet Cevat, 1933-1939 yıllarında (IV. ve V. dönemlerde) Çanakkale Milletvekilliği görevinde bulunmuştur.²⁰ Aynı zamanda Türk Dili ile ilgili çalışmalarını da hayatının sonuna kadar (1961) sürdürmüş ve bu alanda çok sayıda eser ortaya koymuştur.

İktisatta İnkılâp Niçin Yazıldı?

İktisatta İnkılâp'ın ele aldığı tüketim kooperatifçiliği hareketi; 1844 yılında İngiltere'de Manchester yakınlarındaki Rochdale kasabasında yirmi sekiz dokuma işçisi (The Equitable Pioneers of Rochdale) tarafından düşük sermayelerle açılan küçük bir alışveriş mağazası ile başlamış ve daha sonra kurulan tüketim kooperatifleri de bu öncülerin ortaya koyduğu model ve uygulamaları takip etmiştir. Aslında Rochdale girişiminden önce de İngiltere'de bazı işbirliği hareketleri vardır. En önemli öncülerden olan Robert Owen (1771-1858), işbirliği (Co-operation) düşüncesinin İngiltere'de "popüler" hale gelmesini sağlamıştır. Owen, hem bir işveren hem de işçilerin yaşadığı sosyal ve ekonomik problemlere eğilen bir sosyalisttir; ileri sürdüğü düşünceler ve hayata geçirdiği uygulamalar sayesinde işçiler arasında da çok sayıda takipçi

---

¹⁶ Ahmet Cevat Emre, "1920 Moskova'sında Türk Komünistler", Der. Erden Akbulut, *Millî Azatlık Savaşı Anıları: Affan Hikmet-Ahmet Cevat Emre-Kazım Kıp-Cemile Selim Neşirvanova-Ziyetullah Neşirvanov*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 46, 65, 74-76.

¹⁷ Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 318-319, 324-325.

¹⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu; 30.18.1.2 /Kararlar Daire Başkanlığı, Yer No; 1-11-3, Tarih; 26.12.1928.

¹⁹ Temuçin F. Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", *Kebikeç*, Sayı 5, 1997, s. 23-25.

²⁰ BCA, 30.10.0.0/Muamelat Genel Müdürlüğü, 74.490.4, 14.03.1933; TBMM *Albümü 1920-2010*, Cilt: I (1920-1950), Editörler: Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara, 2010, s. 194, 249.

kazanmıştır. Onun kooperasyon düşüncesi, takipçilerine söylediği “*kendi kendinizin tüccarı ve üreticisi olmalısınız*” sözünde en somut şeklini bulmuştur.²¹ Yine bu dönemde işbirliği fikrini yaymaya çalışanlar içinde Dr. William King’in (1786-1865) önemli bir yeri vardır. King ve takipçileri tarafından 1830’larda birçoğu üyelere günlük ihtiyaç malzemeleri satan küçük mağazalar olan çok sayıda kooperatif kurulmuştur; ancak bunlar uzun ömürlü olmamıştır. Rochdale öncüleri de tüm bu başarısız işbirliği hareketlerinden ve kooperatif deneylerinden gerekli dersleri çıkarmışlardır. Buna karşın içinde buldukları iktisadî ve sosyal koşullar ise oldukça zorluydu. Zira sanayileşme sürecinin yol açtığı işsizlik, düşük ücret, uzun çalışma saatleri, konut yetersizliği gibi meseleler yanında kalitesiz ve sağlıksız ürünleri yüksek fiyatlarla piyasaya arz eden dönemin perakende ticaret yapısıyla da mücadele etmeleri gerekiyordu. Bu nedenle Rochdale girişiminin amaçlarını içeren beyannamede, mevcut sorunlardan hareketle; erzak ve giysi satışı için mağaza açılması, üyeler için konut inşa edilmesi, istihdama yönelik çiftlikler ve atölyeler açılması gibi hedeflere yer verilmiştir. Neticede bu hedeflerden tüketim mağazası açılması düşüncesinin başarıyla uygulamaya geçirilmesi daha sonraki kooperatifler için örnek bir model ortaya çıkarmıştır.²²

Bu ilk tüketim kooperatifi modelinin benimsediği ilkeler arasında, Rochdale öncülerinden Charles Howarth’a atfedilen “üyelere mağazadan yaptığı alışveriş oranında kârdan pay verilmesi” esası önemliydi; fakat bu yeni bir fikir değildi. Cole tarafından da ifade edildiği üzere, gerçekte yeni olan; her biri tek başına daha önce denenmiş bulunan birçok fikrin bir arada uygulanmasıydı. Bu fikirler de demokratik kontrol esası altında her üyenin tek bir oya sahip olması, belirli bir sayıya kadar herkese açık üyelik, sermayeye sabit ve sınırlı faiz verilmesi, belli ödemelerin yapılmasından sonra kalan fazlanın üyelere alışverişleri oranında temettü olarak dağıtılması, sadece peşin satış yapılması, saf ve taşış edilmemiş malların satışa konu olması, üyelerin kooperatif ilkeleri ve karşılıklı ticaret konusunda eğitimi ve dinsel/siyasî tarafsızlık şeklinde sıralanabilecektir.²³ Bu ilkelere ek olarak mal satışının piyasa fiyatları üzerinden yapılması gibi bazı uygulamalar da vardır.²⁴

---

²¹ Charles Gide, *Consumers’ Co-operative Societies*, Translated: The Staff of the Co-operative Reference Library, T. Fisher Unwin, Ltd., London-The Co-operative Union Limited, Manchester, 1921, s. 13-14.

²² Margaret Digby, *The World Co-operative Movement*, Hutchinson University Library, London, 1960, s. 17-18, 20-22.

²³ G. D. H. Cole, *A Century Of Co-operation*, George Allen & Unwin Ltd. for The Co-operative Union Ltd., Manchester, 1944, s. 63-64.

²⁴ Shaffer, *age.*, s. 44.

İngiltere'de kooperatiflerin ekonomik amaçlarını daha etkili şekilde gerçekleştirmesi için 1863 yılında 48 kooperatifin bir araya gelmesiyle Kooperatif Toptancı Birliği (Co-operative Wholesale Society) teşkil edilmiştir. Bu birlik, ortak tedarik ve depo faaliyeti yanında ilerleyen dönemlerde kumaş, giysi, ayakkabı, mobilya, sabun, çikolata vb. ürünlerin üretimine yönelik fabrikalar kurmuştur.²⁵ Kooperatiflerin ticaret dışı amaçlarına ilişkin olarak da 1869 yılında Kooperatifler Birliği (Co-operative Union) tesis edilmiştir. Ayrıca İngiltere'de kooperatif hareketinin gelişiminde kadınlara atfedilen önemden dolayı 1883 yılında kadınlar için bir kooperatif birliği (Co-operative League for Women) oluşturulmuştur. Daha sonra "Women's Co-operative Guild" adını alan bu kuruluş, esasen toplumda kooperatifçilik propagandası yapmayı amaç edinmiştir.²⁶

Rochdale kooperatifinden 50 yıl sonra (1894 yılında) İngiltere'de 1.421 tüketim kooperatifi vardır ve bu kooperatiflerin ortak sayısı 1.212.945 kişiyi, satış miktarları da 32.242.394 sterlini bulmuştur.²⁷ Yine İngiliz kooperatifleri faaliyet alanlarını da oldukça genişletmiş ve biriktirdikleri sermayelerle üyeleri için konut inşasına dahi yönelmişlerdir.²⁸ Ayrıca kooperatifler arası işbirliği çabaları sadece yurt içindeki organizasyonlarla sınırlı kalmamış ve uluslararası bir boyut kazanmıştır. Nitekim 1895 yılında Londra'da gerçekleştirilen bir kongrede Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Cooperative Alliance) kurulmuştur.²⁹

Sonuçta tüketim kooperatifçiliği akımı zamanla İngiltere dışına taşarak önemli bir sosyal ve ekonomik hareket haline gelmiştir. Öyle ki 1914 yılına ilişkin rakamlara göre, İngiliz tüketim kooperatifleri 3.054.000 ortağa ve yıllık 88.000.000 sterlinlik satış hacmine ulaşmıştı. Yine Fransız kooperatiflerinin 881.000 ortağı ve 12.840.000 sterlinlik satışı varken; İsviçre kooperatiflerinin de 276.000 ortağı ve 5.240.000 sterlinlik satışı bulunmaktaydı. Aynı şekilde diğer Avrupa ülkelerinde de tüketim kooperatifleri ortak sayısı ve ciro bakımından ciddi bir aşama kaydetmişlerdi.³⁰ Dolayısıyla birçok batılı fikir ve uygulamada olduğu gibi, kooperatifçilik alanında yaşanan bu gelişmeler de Osmanlı aydınlarının yakın ilgisini çekmiştir.

---

²⁵ Digby, *age.*, s. 25-27.

²⁶ Gide, *age.*, s. 19, 73, 122-123.

²⁷ Sidney and Beatrice Webb, *The Consumers' Co-operative Movement*, Longmans, Green and Co., London, 1921, s. 17.

²⁸ Gide, *age.*, s. 110-111.

²⁹ Cole, *age.*, s. 254.

³⁰ Gide, *age.*, s. 30.

Bu konuda Ahmet Cevat, İkinci Meşrutiyet'in ilanından ve bilhassa son Balkan mağlubiyetinden sonra Osmanlı basınında çıkan yazılarda “*terakkiden, temeddiinden, tabarriyâtdan, snââtdan, zîrâatdan batta ara sıra teâvüinden*” bahsedildiğini; esasen “teâvün” (kooperatif) yoluyla zayıfların iktisadî mücadelede önemli bir kuvvet oluşturduklarını görebilen bazı yazarların böylelikle halkın dikkatini çekmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Ancak Ahmet Cevat'a göre, ülkede o dönemde teâvün fikrinin herhangi bir somut uygulaması yoktur. Kendisi için de iki sene öncesine kadar (1911 yılını kastederek), teâvün “*sâîr birçok temenniyât arasında, bir temennî hükümünde*” olmaktan fazlası değildir.³¹

İkinci Meşrutiyet Dönemi yazarları arasındaysa kooperatifçilik konusunu ilk defa olarak ele alan kişi Edhem Nejat olmuştur. Edhem Nejat'ın 1910 yılı başında *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*'nde “Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler” adlı bir makalesi yayımlanmıştır. Yine kooperatifçiliği ele alan “öncüler” arasında bulunan Mustafa Suphi'nin 1912 yılında *İctihâd* dergisinde “Tesai Cemiyetleri-Sociétés Coopératives” başlıklı bir yazısı çıkmıştır. Bunun yanında Muhiddin Bey de (Birgen) 1913 yılında *Halka Doğru*'da “İmece Şirketleri” kavramı altında kooperatifçiliği tanıtan yazılar kaleme almaktadır.³² Ahmet Cevat da şüphesiz kooperatifçiliğe ilişkin bu tür yayınlardan etkilenmiştir. Fakat Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılâp*'da teâvün konusunda yazı kaleme alan kişiler bahsinde, (dipnot olarak) özellikle *İkdâm* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet Bey'in ismini vererek teâvün konusunda çok faydalı makaleler yazdığını vurgulamıştır.³³ Bu dönemlerde Ahmet Cevdet Bey'in *İkdâm*'da (Yeni İkdâm) yazdığı makaleler arasında başlığında “teâvün” kavramı geçen 1911 yılında yayımladığı “Teâvün Şirketleri ve Memleketimiz” adlı bir makalesinin bulunduğu görülür.³⁴

Ahmet Cevdet Bey; 19 Eylül 1911 tarihli söz konusu makalesinde, İngiliz tüketim kooperatiflerinin tarihî gelişimi ve mevcut durumu üzerinde durmuş ve İngiltere'de tüketim faaliyeti dışında ortaklarına konut inşa eden kooperatiflerin

³¹ Emre, *İktisatta İnkılâp*..., s. 3.

³² Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, s. 355-357, 622; Ayrıca bk. Edhem Nejat, “Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler”, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sene 3, Sayı 16, 27 Ocak 1910, s. 252-255; Mustafa Suphi, “Tesai Cemiyetleri-Sociétés Coopératives”, *İctihâd*, Sene 3, Sayı 45, 28 Nisan 1912, s. 1063-1067; Muhiddin, “İktisadî Hasbîhal-3: İmece Şirketleri”, *Halka Doğru*, Sayı 9, 19 Haziran 1913, s. 69-70.

³³ Emre, *İktisatta İnkılâp*..., s. 3.

³⁴ Sinan Çitçi, *İkdâm Gazetesi'nin Sistematik İndeksi (1904-1913)*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul, 2013, s. 6, 20-22.

de var olduğunu belirtmiştir.³⁵ İttihat ve Terakki'ye olan muhalefeti ile tanınan Ahmet Cevdet Bey,³⁶ bu makaleyi yazdığı sıralarda İsviçre'de bulunmaktadır. Makalesinin devamında, İsviçre'deki teâvün şirketleri hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiş ve en sonunda “*bu teâvün şirketlerini memleketimizde tatbik edemez miyiz?...*” şeklinde bir soru ortaya atmıştır. Buna cevaben de gazeteciler ve matbaacılar arasında bir teâvün şirketi teşkil edilebileceğini, bunun kendileri için ucuza alışveriş imkânı sağlayacağını, hatta bu şirketin konut inşasına dahi yönelebileceğini, neticede gazetecilerin ve matbaacıların ön ayak olduğu bu örnek girişim sayesinde vatana da büyük bir hizmet ifa etmiş olacaklarını dile getirmiştir.³⁷ Bu makalede, İngiltere ve İsviçre tüketim kooperatifleri hakkında detaylı bilgiler verilmesi ve bu kooperatiflerin Türkiye'de de uygulamaya sokulabileceği hususunun pratik örneklerle vurgulanması dikkate alındığında, bunun *İktisatta İnkulâp*'ın yazarı Ahmet Cevat'ın zihninde önemli bir yer ettiği sonucuna varılabilir.

Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkulâp*'ı kaleme alırken başvurduğu yabancı kaynaklara bakıldığında ise Fransız iktisatçı ve kooperatifçi Charles Gide'ye ait eserlerin de bulunduğu görülür.³⁸ Charles Gide (1847-1932), çağdaşı bazı yazarlar tarafından “tüketim kooperatifçiliği doktrininin kurucusu” olarak gösterilmiştir.³⁹ Zira Gide'nin kooperatifçilik düşüncesinin merkezinde “tüketici” ve “tüketim kooperatifleri” vardır. Toplumda herkesin tüketici olması gerçeğinden hareketle, tüketicinin çıkarı ile kamu menfaati arasında bir bağlantı görmüştür. Ona göre, tüketim kooperatiflerinin işlevi; satın alım faaliyetinde “doğru fiyatı” bulmak, “kâr” olgusunu ortadan kaldırmak ve bunu tüketicinin yararına sunmaktır.⁴⁰ Yine ona göre, tüketim kooperatifleri tüketicilerin neredeyse tüm ihtiyaçlarını temin edebilecek kuruluşlardır. Bu kooperatifler sayesinde önce perakendeciyi, sonra toptancıyı ve daha sonra da üreticiyi aradan çıkartarak, aşamalar halinde iktisadî faaliyete hâkim olmak mümkündür. Esasen

---

³⁵ Ahmet Cevdet, “Teâvün Şirketleri ve Memleketimiz” *İkdâm*, Sayı 551, 19 Eylül 1911, s. 1.

³⁶ Nuri Yüce, “Ahmed Cevdet, İkdâmcı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul, 1989, s. 55-56.

³⁷ Ahmet Cevdet, agm., s. 1-2.

³⁸ Emre, *İktisatta İnkulâp*..., s. 284-285.

³⁹ Bernard Lavergne, “Charles Gide, Founder Of Doktrine Consumer's Co-operation”, Edited: Karl Walter, *Co-operation And Charles Gide*, P. S. King & Son Ltd., London, 1933 içinde, s. 45-62.

⁴⁰ Charles Gide, *Kooperatifçi Programı*, Çev. Hakkı Baha Pars, İzmir Halk Evi, İzmir, 1936, s. 13-16, 48, 54-55, 57.

kooperatifler bünyesinde oluşturulacak fonlar; fabrikalar kurmak, arazi satın almak ve konut inşa etmekte kullanılabilir. ⁴¹ Solidarizmin de en önde gelen temsilcilerinden olan Charles Gide, Türkiye’de İkinci Meşrutiyet döneminde kooperatifçiliğe ilgi duyulmasında önemli bir etkiye sahiptir. ⁴² Ahmet Cevat da ondan etkilenmiş ve eserinde; Gide’nin iktisadî hayatta tüketiciyi ve tüketim kooperatiflerini temel alan yaklaşımını benimsemiştir. ⁴³

İktisatta İnkılâp’ın yazılmasında Ahmet Cevat’ı harekete geçiren etkenleri sadece düşünce ve fikir boyutu açısından ele almak yetersiz olur. Bundan dolayı, eserin kaleme alındığı 1913 yılında ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve iktisadî koşullara bakılmalıdır. Bu dönem öncelikle çok önemli bir dönüm noktası olan Balkan Harbi sonrasına denk gelmektedir. Zira Balkan mağlubiyetiyle birlikte siyasal alanda Osmanlılık düşüncesinden uzaklaşarak Türk Milliyetçiliğine doğru bir yönelme yaşanmıştı. Bu durum iktisadî açıdan İttihat ve Terakki iktidarının elinde Türk-Müslüman unsurunu gözetken ve koruyan bir politikayı da beraberinde getiriyordu. Böylelikle Cihan Harbi koşullarında tam anlamıyla uygulamaya sokulacak olan “millî iktisat” politikası kendini gösteriyordu. Halk nezdinde de yabancılara ve gayrimüslimlere karşı bir “iktisadî uyanış” ortaya çıkmaktaydı. Nitekim Balkan Harbi’nin hemen sonrasında -savaş esnasında Osmanlı Rumlarının Yunanistan’a yardımda bulunduğu gerekçesiyle- Müslüman halk gayrimüslimleri boykota girişmişti. Boykot kampanyası kapsamında, Osmanlı topraklarında Rumların ticareti elinde bulundurduğu ve bu durumun Müslümanların zararına olduğu belirtilmekte; halkın Rum bakkallardan ve tüccarlardan alışveriş yapmayı kesmeleri ve bunun yerine Müslümanlarca işletilen dükkânlara yönelmeleri istenmekte ve ayrıca Müslümanların ticarete atılmaları da tavsiye edilmekteydi. ⁴⁴

Bu sıralarda Muhiddin Bey, *Halka Doğru*’da yazdığı “İmece Şirketleri” başlıklı makalede, tam da bu konulara temas ediyor ve yöntem olarak da kooperatifçiliği öneriyordu. Muhiddin Bey bu yazısında, Anadolu’da var olan imece geleneğine atıfta bulunarak, yapılmasında zorluk olan işlerin bir araya gelmek suretiyle kolayca hayata geçirilebileceğini; sermaye, bilgi ve görgü gerektiren sanayi ve ticaret işlerinde de kurulacak imece şirketleri vasıtasıyla başarılı sonuçlar elde edilebileceğini söylüyordu. Ona göre, özellikle müstehlikler arasında bakkal

⁴¹ Gide, *Consumers’ Co-operative Societies...*, s. 9, 89-90, 92, 181.

⁴² Zafer Toprak, *Atatürk-Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 213.

⁴³ Remzi Saka, “Meşrutiyet Türkiye’sinde Kooperatifçilik: İktisatta İnkılâp ve Ahmet Cevat Bey-1”, *Karınca*, Sayı 164, Ağustos 1950, s. 3.

⁴⁴ Toprak, *Türkiye’de Millî İktisat...*, s. 37, 39-41, 162-164, 170-171.

dükkânı şeklinde imece şirketleri kurulması gereği vardır. Çünkü sadece İstanbul'da değil, her tarafta bakkalların hemen hemen tamamı yabancıdır. Bundan böyle Türklerin gözlerini açıp bu yabancı bakkalları aradan çıkarmaları gerekir. Ancak bu iş onları kovarak değil, Türkler arasında bakkal dükkânları biçiminde istihlâk imece şirketleri açarak olacaktır. Muhiddin Bey ayrıca, “*Herkes tekmil mahalle, köy halkı o dükkândan alışveriş eder. Şüphesiz o Türk olmayan yabancı bakkal da satacak müşteri bulamayınca kalkar gider. Biz de artık paramızı düşmanlarımızı iâne yapıp gönderenlere vermeyiz*” telkininde bulunmuştur.⁴⁵

İktisatta İnkılâp'ın yazarı Ahmet Cevat da benzer bir bakış açısına sahip olmalıdır. Ancak Ahmet Cevat daha çok “ecnebilerin” iktisadî faaliyetlerine odaklanmış ve aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:⁴⁶

“Memleketimizde bizim istihlâkâtımız sayesinde zengin olan ecnebilerin, feyz-i kudret iktisâb eden nice müessesât-ı mâliyenin yanında bizim günden güne fakr u zarûrete düçar olmağımız şiddetle nazarıdikkatime çarpmıştı. Kendi kendime: ‘niçin, diyordum, niçin onlar bizim paramızla her gün biraz fazla zenginleşsin de biz neden her gün biraz fazla sefâlet uçurumlarına yuvarlanalım?’

Bu ilk teyakkuz üzerine teâvün tarikiyle, bizim de, pek çabuk ve pek kolay olarak, ticarete mühim bir kuvvet vücuda getirebileceğimize, bu kuvveti hüsn-i istimal ederek az zaman zarfında istihsâlât ve teşebbüsât-ı zirâiyeye dahi hâkim olabileceğimize kanaat getiriyordum.”

Ahmet Cevat'a göre, hâlihazırda memlekette ticaretin ve malî teşebbüslerin tümünün “ecnebiler” elinde olmasından dolayı ülke onların “iktisadî esareti” altına girmektedir; zira yabancılarla olan dış ticaret sonucunda meydana gelen büyük fark; uzun süredir ülkede birikmiş sermayenin yabancılar eline gitmesiyle, birçok gayrimenkulün yabancıların mülkiyetine geçmesiyle ve nihayet ülkeyi yabancıların elinde tutsak bırakan dış borçlarla kapanabilmektedir. Bu “müthiş” felaketin önüne “en seri ve en emin olarak teâvün tarikiyle” geçilebilecektir. Diğer taraftan Ahmet Cevat, teâvünün en büyük faydasının “*ecnebiden gelsin vatandaşın gelsin iktisadî haksızlıkları kaldırmak ve onlara meydan bırakmamak*” olduğunu ve kooperatifler dışındaki komandit ve anonim ortaklık gibi şirketlerin ise bunu temin edemeyeceğini düşünmektedir. Ona göre, ülkede bu tür sermaye şirketleri eliyle yeni yeni başlamakta olan kapitalizm devresinde bile “*terbiye-i iktisâdiyyeden son derece mahrum bulunan bîçâre Türkler ve umûmiyetle Müslümanlar*” ezilmektedir. Dolayısıyla milletin iktisadî terbiyesinin çok daha çabuk ve kolay şekilde temin edileceği teâvün yoluna başvurmaktan başka bir çare yoktur.⁴⁷

---

⁴⁵ Muhiddin, agm., s. 69-70.

⁴⁶ Emre, *İktisatta İnkılâp*..., s. 3-4.

⁴⁷ *age.*, s. 10-12.

Tüm bu düşüncelerden hareketle Ahmet Cevat, teâvün şirketlerinin başka ülkelerdeki gelişimini araştırmaya yönelmiş; araştırmaları genişledikçe kendine olan inancı da artmıştır. Düşüncelerini yakınında bulunan bazı kimselere açmış ve onları da iknada başarılı olmuştur. Fakat onun için bu yeterli değildir; çünkü “*Bütün halka bir hiss-i teâvün, bir zevk-i teâvün ve nihayet bir terbiye-i teâvüniyye vermek*” gereklidir. Bununla beraber Ahmet Cevat, Balkan Harbi sonrasında “Müdafaa-i Milliye” ve “Neşr-i Vesaik” cemiyetleri namına gittiği Avrupa seyahati dönüşünde vermiş olduğu konferanslarda; İngiltere, Fransa ve İsviçre kooperatif şirketleri ile ilgili yaptığı araştırmalarından ve gözlemlerinden bahsetmiş ve anlattıklarına büyük bir ilginin olduğunu görerek, teâvün şirketlerini halka tanıtmak için başlı başına bir eser meydana getirmeyi elzem bulmuştur. Ancak bu eser sadece teâvün ile ilgili “nazarı” konuları değil, aynı zamanda “amelî” konuları da içermeliydi. Böylelikle vatandaşlardan herhangi birisi bu esere müracaat ederek, teâvün şirketlerinin nasıl açılacağını ve ne şekilde idare edileceğini öğrenebilir ve neticede bu eser, ülkede bir teâvün hareketinin başlamasına hizmet edebilirdi.⁴⁸ Ayrıca Ahmet Cevat’ın varsayımına göre, bu kooperatifçilik hareketinin izleyeceği ideal yol da şu şekilde olmalıdır:⁴⁹

“Teâvün bize evvelâ küçük dükkânlar açtıracak, bu küçük dükkânlar birer ders-hâne-i millet halini alacak; ticarete müstait insanlar yetiştirecek; o insanlar o küçük dükkânları az zamanda ve daima teâvünün bulunduğu yollar dairesinde büyümeye muvaffak olacak; imâlâthâneler, fabrikalar açacak; zirâata da hâkim olmaya çalışacak; bu sayede millî bir ticaretimiz, millî bir sınıfatımız, hâsılı millî bir kudret-i iktisâdiyye ve maliyyemiz husule gelecek...”

Son olarak Ahmet Cevat, bu kitaba niçin “İktisatta İnkılâp” adını koyduğunu da açıklamıştır. Ona göre; on sekizinci yüzyılda buharlı makinaların icadından ve büyük fabrikaların ortaya çıkmasından sonra sermayedarlığın gücü artmış ve on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı bu sermayedarlık ve emek arasındaki mücadelelerle geçmişti. Bu süreçte sosyalizmin çeşitli türleri ortaya çıkmış, ancak “şahsî” kapitalizmin yol açtığı kötülükleri tamamen ortadan kaldıracak bir yol bulunamamıştı. Nihayet bir kaç işçi tarafından “teâvün” fikri keşfedilmiş ve on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de teâvün hareketi çok önemli gelişmeler kaydetmişti. Böylelikle de teâvün düşüncesi dünya iktisadî hayatında yeni bir dönemin temellerini atmış oldu. Bu aşamada Ahmet Cevat, “*İşte teâvün sayesinde tecelli eden bu inkılâb-ı iktisadî bu naciğ kitabın sahibeleri arasında tasvir edildiği için kendisine İktisatta İnkılâp’ ümvanı*” verildiğini söylemiştir.⁵⁰

⁴⁸ *age.*, s. 4-6.

⁴⁹ *age.*, s. 12.

⁵⁰ *age.*, s. 7-9.

İktisatta İnkılâp'ın İçerdiği Konular ve Fikirler

Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılâp* eserini kaleme alırken yabancı kaynaklar üzerinde yaptığı araştırmalarda, kooperatiflerin nasıl kurulacağına ve ne şekilde idare edileceğine yönelik pratik bilgileri bulmakta güçlük çektiğini ifade etmiştir. Fakat kooperatifçilik ile ilgili ilk defa yazılacak olan bir eserde sadece teorik bilgilerin bulunmasının yeterli olmadığını; aynı zamanda uygulamanın da gösterilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bundan dolayı da eserinde “kısım-ı nazariye bir de kısım-ı amelî” ilave etmiştir.⁵¹ Yine Ahmet Cevat, Avrupa seyahati sırasında ziyaret ettiği kooperatiflerden ve kooperatif birliklerinden temin ettiği nizamnameler, raporlar, bilançolar, gazeteler ve fotoğraflar, usul defterleri gibi uygulamaya yönelik bilgi ve belgeleri de eserinde kullanmıştır.⁵² Böylelikle *İktisatta İnkılâp*, kooperatifçilik ile ilgili hem “nazari” hem de “amelî” bilgiler içeren bir kitap olarak ortaya çıkmıştır.

İktisatta İnkılâp'ın “nazari” kısmı: “İstihlâk'da Teâvün: Mâhiyeti-Gayesi”, “Teâvün'ün Mübâşirleri”, “Robert Owen”, “Doktor King ve İttihâd Mağazaları”, “İstihlâk'da Teâvün'ün Mübdi'leri-Rochdale'in Adâletli Sâileri”, “İlk Kooperatif Mağazası”, “Teâvün'ün İnkişâfı ve İntişârı”, “Hâne İnşaatı” “Teâvün İttihâdları”, “Sermâye”, “Temettüat”, “Satış”, “Şerikler ve Şeriklik”, “İdâre” ve “Terbiye-i Teâvüniyye ve Kadınlar” şeklindeki bölümlerden oluşmaktadır.⁵³

Yine kitabın “amelî” kısmı ise: “Duhul-Şürekâ Hesâbâtı”, “Obligasyonlar”, “İdâne Sandığı”, “Mubâyaat”, “Depodan İhrâc”, “Şürekânın İstihlâkâtı”, “Merkezî Hesâbât”, “Kâr ve Zarar Defteri”, “Bonilerin Tâyini”, “Umûmî Bilanço” ve “Zeyil: Nizamnâme Sûretü” bölümlerinden ibarettir.⁵⁴

Bu çalışmada; *İktisatta İnkılâp* kitabı, “nazari kısım” ve “amelî kısım” olarak iki alt başlıkta incelenecek ve bu başlıklar altında yer alan bölümlerde de daha çok Ahmet Cevat'ın dile getirdiği düşünceler ve fikirler üzerinde durulacaktır.

İktisatta İnkılâp'ın “Nazari” Bölümleri

Ahmet Cevat, “İstihlâk'da Teâvün'ün Mâhiyeti”ni okuyucunun anlayacağı şekilde açıklamak amacıyla gündelik yaşamdan bazı örnekler vermiştir. Burada ele aldığı örneklerde; ceviz, et gibi gıda maddelerinin tedarik süreci üzerinden konuyu izah etmeye çalışmış ve tüketicilerin ihtiyaçlarını perakendecilerden satın almak yerine bir araya gelerek doğrudan üreticilerden temin etmelerinin

⁵¹ *age.*, s. 6.

⁵² *age.*, s. 5.

⁵³ *age.*, s. 13-195.

⁵⁴ *age.*, s. 196-276.

sağlayacağı faydaya işaret etmiştir. Esas varmak istediği nokta ise teâvün sayesinde tüketime harcanan paradan önemli miktarda tasarruf sağlanabileceğini göstermektedir. Ancak Ahmet Cevat, verilen örneklerdeki uygulamaların geçici bir teâvün olduğunu, buna karşın tüketicilerin ihtiyaçlarının ise süreklilik arz ettiğini, bu nedenle de tüketiciler arasında daimî bir teâvünü tesis edecek bir şirketin kurulması gerektiğini söylemiştir. Bu şirketin ifa edeceği faaliyetin de kâr elde etmekten ziyade toplu olarak tedarik edilen malların ortaklar arasında taksim edilmesinden ibaret bulunduğunu vurgulamıştır.⁵⁵ Neticede Ahmet Cevat, teâvünün mahiyetini; “*müstehlikler arasında ribh ve kâr tevzîi maksadıyla olmayarak ve ancak (istihlak tariki ile tasarruf) temin etmek üzere daimî bir şirket vücûda getirmektedir.*” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁶

“Teâvün’ün Gayesi” bahsinde de yine günlük hayattan hareket ederek, İstanbul’da mağazalarda satışa sunulan yünden üretilmiş bir “fanila” ürününün fiyatının yükseklğine dikkat çekmiştir. Ona göre bunun nedeni, üretici ile tüketici arasında bulunan bir sürü gereksiz aracıdır. Zira Ahmet Cevat bu konuyu “*Anadolu’nun muşlim bir köyünde koyunu yetiştiren bîçâre çoban ile İngiltere’nin Liverpool veya Manchester şehrinde onu fanila haline koyan amele ve bilâhare fanila halinde satan Peyker [Baker]*⁵⁷ *mağazası arasında sıra sıra meyancılar mevcuttur.*” biçiminde açıklamıştır. Böylelikle ürünlerin tüketiciye ulaşmasında fabrikatörlerden nakliye şirketlerine ve tacirlerden mağaza sahibine kadar uzun bir zincirin bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Bu bağlamda Ahmet Cevat’a göre teâvünün gayesi; “*istihlakâtın fiyatlarını tezyitten başka bir işe yaramayan yaramaz madrabazları, simsârları, tâcirleri, muhtekirleri hâsılı tufeyliyyât-ı ticâriyyeyi ortadan kaldırmak*”, tüketici ile gerçek üretici arasında birliklilik ve işbirliği sağlamak ve böylece mevcut “*iktisadî haksızlıkları*” yok etmektir.⁵⁹

⁵⁵ *age.*, s. 13-16.

⁵⁶ *age.*, s. 17.

⁵⁷ Ahmet Cevat burada, İstanbul’da birçok şubesi bulunan ve hazır giyim, manifatura, tuhafiyeye vb. ürünleri satan dönemin en büyük mağazalarından İngiliz “Baker Ticarethanesi”ni kastetmektedir. Baker Ticarethanesi için bk. Reşat Ekrem Koçu, “Baker (George)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, 1960, s. 1886-1887; *İlan-ı Ticaret: Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticarî Hayatı*, Haz. Arif Kolay, Dündar Hızal, Burkay Durak, Murat Arslan, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 77.

⁵⁸ Emre, *İktisatta İnkılâp...*, s. 18-19.

⁵⁹ *age.*, s. 18, 22.

İktisatta İnkılâp'da "Teâvün'ün Mübâşirleri" başlığı altında Ahmet Cevat, teâvünün tarih boyunca birçok şeklinin görüldüğünü ifade etmekle birlikte bunlar arasında öne çıkarlarından birinin de İslamiyet'te zenginlerin fakirlere yardımını mecbur kılan "Zekât" müessesesi olduğunu ileri sürmüştür. İslamiyet'in ticarî hayata yönelik bazı esaslarına da işaret ederek; teâvün fikrinin İslamiyet ile uyum içerisinde bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Burada Ahmet Cevat'ın kooperatifçilik ile İslamiyet'i uzlaştırma çabasına girişmesi önemlidir. Yine Ahmet Cevat, 1914 yılında *Nevsal-i Millî*'de çıkan bir yazısında da teâvünün "İslamiyet'e son derece muvâfık" olduğunu vurgulamıştı.⁶¹ Onun ayrıca *İktisatta İnkılâp*'ta "kooperatif" kelimesine karşılık olarak "birbirine yardım etme, yardımlaşma" anlamına gelen Arapça "teâvün"⁶² tabirini benimsemesi de bu düşüncesinin somut bir yansımasıydı. Bu yaklaşım tarzı esasen batılı kurumların halk tarafından kabulünde karşılaşılabilecek olan direnci aşmaya yönelikti. Zira Meclis-i Meb'ûsan'da 1914 yılında Ziraat Bankası Kanunu Lâyihası'nın görüşülmesi sırasında, lâyihanın içinde "Zirâat Kooperatif Şirketleri" ifadesinin geçmesi nedeniyle mebuslar tarafından dile getirilen düşünceler, bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı. Öyle ki bu kanunun müzakeresi esnasında söz alan "Zor" mebusu Nuri Efendi "*Kooperatif şirketi ne demektir efendim? Bu ecnebi bir kelimedir.*" demiştir. Yine "Mamuretülâziz" mebusu Sait Efendi de "*Evet, bu kelimenin bir Türkçesi yok mu? Hele Fransızca ise hiç istemem. Bunun yerine bir tâbiri Türkî bulursa olmaz mı?*" diye eklemiştir. Bunun üzerine Ziraat Bankası Umum Müdür Muavini Rıfkı Bey de cevaben;

"Efendim (kooperatif) kelimesi yerine daha münasip bir tâbiri Türkî bulunmuş olsa idi şüphesiz daha iyi olurdu. Şimdiye kadar bu mânayı ifade etmek üzere istimal olunan kelimeler bihakkın bu mânaya delâlet etmiyor. Meselâ taavün şirketi denildi."

şeklinde ifadeler kullanmıştır.⁶³

Öte yandan *İktisatta İnkılâp*'ta işbirliği düşüncesinin öncülerinden "Robert Owen"ın yaşamı, İngiltere çalışma hayatına ilişkin ileri sürdüğü "sosyalist" düşünceleri, işçilerin durumunu iyileştirmeye yönelik projeleri ve girişimleri (Yeni Lanark Köyü ve alışveriş dükkânları) hakkında bilgiler verilmiştir.⁶⁴ Ancak

⁶⁰ *age.*, s. 23-27.

⁶¹ Emre, "Teavün: Kooperatif Şirketleri-Hariçte ve Bizde"... , s. 342.

⁶² bk. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 414.

⁶³ Meclis tutanakları için bk. Yusuf Saim Atasagun, "T.C. Ziraat Bankası Mevzuat İlavesi (1888-1938)", *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888-1939)*, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1939, s. 52.

⁶⁴ Emre, *İktisatta İnkılâp*..., s. 34-46.

Ahmet Cevat, Robert Owen’in bazı yazarlarca “kooperasyonun babası” olarak nitelendirilmesine katılmamaktadır. Ona göre, “*Kooperasyonun mâbiyeti müstehlikler arasında bir şirket-i dâima akdi ve gayesi tadrîcen istihsâlâta ve zirâata hâkim olmak iken Robert Owen tarafından açılan dükkânlar sırf onun teşebbüsü ile meydana çıkmış*” kuruluşlardır.⁶⁵ Ahmet Cevat ayrıca, Owen’in takipçilerinden olan “Doktor King” ve onun açtığı “İttihâd Mağazaları” üzerinde de durmuş ve bu mağazaların işleyişinde çok sayıda “esaslı kusûr” bulunduğundan başarılı olamadıklarını belirtmiştir.⁶⁶

“İstihlâk’da Teâvün’ün Mübdi’leri-Rochdale’in Adâletli Sâileri” bahsinde de Rochdale öncüleri olan yirmi sekiz dokuma işçisinin kooperasyon düşüncesini ilk defa olarak gerçek anlamda hayata geçirdiklerini söylemiştir.⁶⁷ Rochdale öncülerinden Charles Howarth’ın ortaya attığı “şirket kârının ortağa alışverişi oranında dağıtılması” fikrine özel bir önem atfetmiş ve bunu da “*artuk insanların binlerle senelik teâmülâtına muvâfık olarak te’sîs eden bütün bir safha-i iktisâdiyyeyi değiştirecek olan âmilin, kooperasyonun esası kurulmuştur: temettüât istihlâkât nisbetinde tak.sim edilmelidir*” şeklinde ifade etmiştir.⁶⁸ Yine Ahmet Cevat, Rochdale öncülerinin 1844 yılında açtıkları ilk mağazanın şehrin ücra bir yerinde küçük bir dükkân olduğunu, onların bu dükkânın içine sermayelerinin azlığından dolayı ancak tedarik edebildikleri “dört beş kalem” mal koyduklarını, ticaret konusunda bilgileri bulunmamasına ve karşılaştıkları birçok zorluğa rağmen bu kişilerin azimli ve kararlı şekilde işlerine devam ettiklerini, ortakların da bu girişime sahip çıktığını ve neticede başarılı olduklarını bazı rakamlar da vererek anlatmıştır.⁶⁹ Böylelikle Ahmet Cevat, Türkiye’de kooperatif hareketine girişecek olanlara, ne kadar zor şartlarda olunursa olsun teâvün fikrinin peşinden gidildiğinde başarılı olunabileceğini göstermek istemiştir.

İktisatta İnkılâp’ın “Teâvün’ün İnkışâfı ve İntişârı” kısmında ise İngiltere’deki kooperatiflerin sayısı, ortak adedi, yıllık satış hacmi ve istihdam ettiği kişi sayısı gibi rakamlara yer vermiş ve İngiliz tüketim kooperatiflerinin 1910 yılı satış hacminin Osmanlı Devleti bütçesinin dört katı olduğunu vurgulamıştır. Yine “küçük bir vilâyetimiz cesâmetinde” dediği İsviçre’de kurulu olan kooperatiflerin gelişmişlik seviyesi hakkında bazı istatistikler paylaşmıştır.⁷⁰

⁶⁵ *age.*, s. 41.

⁶⁶ *age.*, s. 47-49.

⁶⁷ *age.*, s. 50-53.

⁶⁸ *age.*, s. 54.

⁶⁹ *age.*, s. 63-69.

⁷⁰ *age.*, s. 70-74.

Ayrıca Avrupa ülkelerindeki kooperatiflerin ortak sayıları ve satış hacimlerini gösterir bir tabloya yer verdikten sonra şu ifadeleri kullanmıştır:⁷¹

“Ey kârî, bu rakamlar seneden seneye yükseliyor! Her nev’i hareket-i medeniye ve iktisâdiyye ihsâiyatında olduğu gibi bunda da yalnız Devlet-i Osmaniyye’ye ait rakam arama! Çünkü elimdir fakat hakikat, Osmanlıların hakiki hiç kooperatif şirketleri yoktur. Kooperatif namıyla açılan mağazalar kâmilen komandit yani kapitalist şirketleridir. Kooperatif namından istifâde için kendilerine o süsü vermeye yelteniyorlar. Yani bizde mesleğin hakikisinden evvel sahtesi te’sîs etmiş, buraya da en evvel tufeyliyyât girmiş bulunuyor.”

Ahmet Cevat’ın burada bahsettiği kooperatif adını kullanan şirketler hakkında Osmanlı arşivlerine bakıldığında bazı kayıtların bulunduğu görülür. Buna göre İstanbul’da; Beyoğlu,⁷² Galata⁷³ ve Kadıköy’de⁷⁴ “The Economic Co-operative Society” ünvanlı İngiliz Kooperatif Bakkaliye Mağazasının şubelerinin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.⁷⁵ Yine bu sıralarda Dört Mevsim Elbise Osmanlı Kooperatif Anonim Şirketi⁷⁶, Şirak Kooperatif Anonim Şirketi⁷⁷, Levazım-ı Beytiye Kooperatif Anonim Osmanlı Şirketi⁷⁸, Pangaltı Kooperatif Osmanlı İktisat Şirketi⁷⁹ gibi bir takım kooperatif şirketlerinin kuruluş işlemlerine dair arşiv belgeleri de mevcuttur.

Diğer taraftan Ahmet Cevat, İngiltere’de bizzat ziyaret ettiği kooperatif mağazaları, kesimhane ve fırınları ile İsviçre’de gezdiği kooperatiflerin süt

---

⁷¹ *age.*, s. 74-76.

⁷² T.C. Cumburbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu; Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (MLEEM.), Yer No; 472-81, Tarih; R.31.03.1320 ve MLEEM., 489-19, R.29.09.1320.

⁷³ BOA, MLEEM., 561-39, R.09.06.1322.

⁷⁴ BOA, MLEEM., 580-23, R.31.10.1322 ve MLEEM., 689-52, R.06.05.1324.

⁷⁵ Ayrıca bu şirketin “Kooperatif Ekonomik Bakkaliye Şirketi” adıyla 1914 yılında dönemin bazı gazetelerinde çıkan ilanlarına da rastlanmaktadır. bk. *İlan-ı Ticaret: Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İstanbul Ticarî Hayatı...age.*, s. 128.

⁷⁶ BOA, Şurayı Devlet (ŞD.), 1238-3, H.03.06.1330 ve Meclis-i Vükela (MV.), 227-133, H.09.06.1330.

⁷⁷ BOA, ŞD., 1239-41, H.19.09.1330 ve Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 4103-307654, H.11.11.1330.

⁷⁸ BOA, ŞD., 1244-10, H.21.05.1331 ve BEO., 4181-313570, H.05.07.1331.

⁷⁹ BOA, BEO., 4200-314977, H.24.08.1331 ve ŞD., 1243-32, H.02.12.1331.

işletmelerine ilişkin gözlemlerinden hayranlıkla bahsetmiştir.⁸⁰ Ayrıca İngiliz kooperatiflerine ait bazı işletmelerin fotoğraflarına da kitapta yer vererek, kooperatiflerin meydana getirdiği gelişmeyi okuyucunun gözünde canlandırmaya çalışmıştır.⁸¹ Bunun yanında bazı ülkelerdeki kooperatiflerin “Hâne İnşaatı” faaliyetleri hakkında da bilgiler vermiş ve özellikle İngiltere’de kooperatiflerin sermayelerinin atıl kısımlarıyla ucuza arazi satın alıp üzerinde konut inşa etmeye yöneldiklerinden söz etmiştir. Bu inşa edilen evler sayesinde de ortakların oldukça uygun bir fiyata (Türkiye’deki ev kiralarna denk taksitlerle) konut sahibi olduğunu belirtmiştir.⁸²

Bundan başka *İktisatta İnkılâp*’ta “Teâvün İttihâdları” için de geniş bir bölüm ayrılmıştır. Burada Ahmet Cevat, İngiltere’de 1863 yılında kooperatifler arasında kurulan bir kooperatif birliği olan “Wholesale” [Co-operative Wholesale Society] şirketinden bahsetmiştir. Bu şirketin kooperatifler tarafından tedarik işlerini toplu olarak görmek üzere meydana getirilen ikinci derece “teâvünler teâvünü” bir kooperatif şirketi olduğunu belirtmiş ve şirket hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayrıca toptancı kooperatif birliklerinin başka ülkelerdeki sayıları ve satış hacimleri hakkında da açıklamalar yapmıştır. Yine kooperatif birliklerinin ifa ettiği faaliyetlerin aracılardan ortadan kaldırılmasında, sermayenin tabana yayılmasında ve teâvünün ilerlemesinde oynadığı rolü vurgulamıştır.⁸³

İktisatta İnkılâp’ın “Sermâye” bölümünde ise kooperatiflerde ortak sayısının ve bu ortakların sadakatının sermayeden çok daha önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Böyle olmakla birlikte Ahmet Cevat, açılacak kooperatif mağazasında ürün çeşitliliği sağlamak için belli oranda bir sermayenin gerekli olduğunu ifade etmiş; aksi takdirde bu kooperatif mağazasının “âdi bir bakkal dükkânı” olmaktan ileri gidemeyeceğini ileri sürmüştür. Yine ona göre, kurulacak kooperatiflerin ilerleyebilmesi ve büyük işler başarabilmesi için yeni fonlara ihtiyaç vardır. Bunun için de ortak sayısının artırılması ve bu ortakların tasarruflarının kullanılması yolu seçilebilecektir.⁸⁴ Ayrıca Ahmet Cevat, kooperatifçiliği ilerlemiş olan ülkelerdeki kooperatiflerin oluşturdukları sermayenin fazla kısımlarını işletmeler kurmaya, fabrikalar açmaya ve ortaklarına evler inşa etmeye ayırdıklarını ve bazılarının da zirâî üretime dahi yöneldiğini

---

⁸⁰ Emre, *İktisatta İnkılâp*..., s. 80-82.

⁸¹ *age.*, s. 73, 80.

⁸² *age.*, s. 85-88.

⁸³ *age.*, s. 101-110.

⁸⁴ *age.*, s. 112-121.

belirtmiştir.⁸⁵ Burada Fransız iktisatçı ve kooperatifçi Charles Gide'nin ismini vererek, onun kooperatiflerin ilk aşamada ticarete, sonra sanayiye ve daha sonrasında da zirâate hâkim olabilecekleri yönündeki bir değerlendirmesini aynen aktarmıştır.⁸⁶ Böylelikle Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkulâp*'ın da ana fikri olan bu ideali Gide'den etkilenecek benimsediği ortaya çıkmaktadır.

Ahmet Cevat, *İktisatta İnkulâp*'ın "Temettüat" bahsinde, diğer şirketlerden farklı olarak teâvün şirketlerinde, temettüatın sermaye oranında dağıtılması yerine ortağa istihlâkâtı nispetinde iade edildiğini belirtmiştir.⁸⁷ Yine ortak ile teâvün şirketi arasında meydana gelen alışverişler sonucu oluşan şirket kârından bazı amaçlar için fonlar ayrıldığını ve bunlardan birinin de "terbiye-i teâvünüye" bütçesi olduğunu söylemiştir. Ona göre, şirket kârının ortaklara iadesi öncesinde genel kârdan ayrılacak eğitim payının Türkiye için en az yüzde beş civarında olması gerekir. Zira "bu terbiyeden ve her terbiye-i iktisâdîyeden tamamıyla bi-behreyiz" demiştir.⁸⁸ Ayrıca genel kârdan kooperatif birlikleri teşkiline ve kooperatifin üretim faaliyetlerine sermaye temin etmek üzere de bir miktar fon ayrılması söz konusudur. Tüm bu miktarlar ayrıldıktan sonra geriye kalan bakiye ortaklar arasında "boni" olarak dağıtılmaktadır. Bununla birlikte Ahmet Cevat, kooperatiflerin büyük sermayeye sahip olmaları açısından ortakların bonilerini kooperatifin tasarruf sandıklarına teslim etmeleri şeklindeki usulün önemine işaret etmiştir. Yine ona göre, kooperatifte bırakılan boniler yoluyla oluşan fonlar ortaklara konut tedarik etmek için de kullanılabilir.⁸⁹

İktisatta İnkulâp'da teâvün şirketlerinin "satış" usulleri hakkında da bilgiler verilmiştir. Burada Ahmet Cevat, rayiç fiyatlarla satış yapılması neticesinde - maliyet fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark nedeniyle- oluşan fazlanın ortak açısından tasarruf sağlamaya ve kooperatifler açısından da sermaye oluşturmaya olan katkısını vurgulamıştır.⁹⁰ Bununla birlikte kooperatiflerin başarısını devamlı kılmak için satışların peşin para ile yapılması gerektiğini belirtmiştir. Özellikle Türkiye'deki uygulamalar doğrultusunda bakkallardan yapılan veresiye alışverişin sakıncalarına eğilmiştir. Esasen bakkalların geri dönmeyen alacaklarını telafi etmek üzere; yüksek fiyat uygulama, eksik tartma, deftere fazla yazma ve mağşuş mal satma gibi hileli yollara başvurabildiğini söylemiştir. Burada Eski Yunan'da ticaret ve sirkat (hırsızlık) tanrısına aynı adın verildiğini hatırlattıktan sonra

---

⁸⁵ *age.*, s. 125-128.

⁸⁶ *age.*, s. 128-129.

⁸⁷ *age.*, s. 130-134.

⁸⁸ *age.*, s. 140.

⁸⁹ *age.*, s. 145-148.

⁹⁰ *age.*, s. 150-154.

“*Gariptir ki memleketimizde, küçük bakkalların bâhusus bu bile ve sirkatlara tenezzül edenleri, ekseriyetle şu imâ ettiğimiz efsanenin mübdî’leri ahfadındandır.*” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Böylelikle de Türkiye’de faaliyet gösteren Rum bakkallara yönelik ince bir göndermede bulunmuştur.⁹¹ Ayrıca bakkallardan yapılan veresiye alışverişin uzun vadede müşteri açısından yaratacağı olumsuzluklara işaret etmiştir. Buradan hareketle de kurulacak teâvün şirketlerinde peşin alışveriş usulünün uygulanmasını gerekli bulmuştur.⁹²

İktisatta İnkılâp’ın “Şerikler ve Şeriklik” bölümünde, herkesin; ekonomik durum, siyasî ve dinî görüş gözetmeksizin tüketici olması itibarıyla kooperatife girmesine izin verileceği üzerinde durulmuştur. Ayrıca sadece aile reislerinin değil, diğer aile üyelerinin ve gençlerin de kooperatife ortak olarak kabulünün faydalı olacağı belirtilmiştir.⁹³ Diğer taraftan “İdâre” bahsinde Ahmet Cevat, teâvün şirketlerinin en önemli kaidelerinden birinin her ortağın tek bir oy hakkına sahip bulunması olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle teâvünü “*müsâvat-ı hukukîyenin en hakîkî meydan-ı zühûrî*” olarak görmüştür.⁹⁴ Yine tüm ortaklardan oluşacak olan “Hey’et-i umûmiyye” teâvün şirketinin en yetkili organıdır.⁹⁵ Bununla birlikte “Hey’et-i umûmiyye” tarafından seçilecek olan idare meclisi ise kooperatifin yönetimi ile görevlidir. Ahmet Cevat, teâvünün esas olarak ticareti ele geçirme amacına yönelik olması nedeniyle idare heyetine seçilecek kişilerin ticaretle işigal eden kimseler olmaması gerektiğini söylemiştir. Bunu da “*Tüccarı, müslüman olsun hıristiyan olsun kat’iyen idareye sokulmamalıdır.*” şeklinde vurgulamıştır.⁹⁶

Son olarak *İktisatta İnkılâp*’ın “nazarî” kısmında “Terbiye-i Teâvüniyye ve Kadınlar” şeklinde bir bölüme yer verilmiştir. Burada Ahmet Cevat, teşkil edilecek bir “terbiye-i teâvüniyye” bütçesi kapsamında yayın ve eğitim faaliyetlerinde bulunulması gereğine işaret ettikten sonra kooperatifçilik fikrinin yayılmasında kadınların önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, Türkiye’de dahi ev alışverişinin büyük bir bölümü bizzat kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu açıdan kadınların teâvün şirketlerine dahil olması gereklidir. Yine kadınların çocukları yetiştirmedeki rolü göz önünde bulundurulduğunda, kadınların teâvün konusunda bilinçli olmaları aynı zamanda yeni neslin de teâvün fikrini

⁹¹ *age.*, s. 160-161.

⁹² *age.*, s. 162-165.

⁹³ *age.*, s. 169-174.

⁹⁴ *age.*, s. 175.

⁹⁵ *age.*, s. 176-178.

⁹⁶ *age.*, s. 179, 181-182.

öğrenmesini sağlayacaktır. İngiltere'de teâvün fikrini yaymak için faaliyet gösteren bir kadınlar cemiyetinin (Women's Co-operative Guild) bulunduğunu belirten Ahmet Cevat, Türkiye'de de kooperatifçiliğin benimsenmesinde ve yerleşmesinde kadınların büyük bir katkısı olacağına inanmıştır.⁹⁷

İktisatta İnkılâp'ın "Amelî" Bölümleri

Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılâp*'ın "amelî" kısmının "*bilhassa acemi teâvüncülere kat'î mâlûmat vermek ve kılavuzluk etmek*" maksadıyla kaleme alındığını belirtmiştir.⁹⁸ Gerçekten de *İktisatta İnkılâp*'ın "nazarî" bölümleri okuyucularda bir teâvün fikri uyandırmayı hedeflemiş, buna karşın "amelî" kısmı ise bu fikrin pratikte ne şekilde hayata geçirileceğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

İlk olarak Ahmet Cevat, teâvün şirketleri için 60 maddelik bir "nizamnâme" örneği hazırlamış ve bunu *İktisatta İnkılâp*'ın sonuna eklemiştir.⁹⁹ Bu nizamnâmeyi İngiltere ve İsviçre kooperatiflerine ilişkin usûl ve esaslardan hareketle Türkiye'ye özgü hususîyetleri de dikkate alarak hazırladığını belirtmiştir. Kurulacak olan teâvün şirketleri bu nizamnâmeyi aynen veya kısmen değiştirerek kabul edebileceklerdir. Nizamnâmenin kurucular tarafından imzalanmasından ve gerekli işlemlerin ikmalinden sonra ortak kaydına başlanacaktır.¹⁰⁰ Ahmet Cevat ortak kayıt usûlünü açıklamış, bu esnada ihtiyaç duyulabilecek matbu evrakları hazırlamış ve birer örneğine eserinde yer vermiştir. Ayrıca ortakların şirkete kayıt olurken en azından "yirmibeş kuruş" giriş sermayesi ödemesini tavsiye etmiştir. Yine ortaklar adına düzenlenecek cüzdanlar ile şirketin kullanacağı ortaklar sicili ve hesap defterinin asgarî içeriklerini de göstermiştir.¹⁰¹ Bununla birlikte *İktisatta İnkılâp*'ta şirketin sermaye yapısını güçlendirmek için ortaklardan ve dışarıdan borçlanılmasına ilişkin hususlar "obligasyonlar" başlığı altında ve ortaklara ödünç para verilmesine ilişkin konular da "idâne sandığı" bölümünde anlatılmıştır. Ayrıca bu işlemlerde kullanılacak olan evrak düzenine ilişkin açıklamalara ve örneklere de yer verilmiştir.¹⁰²

Teâvün şirketlerinin büyük şehirler için en az "seksen" ortağa veya "yirmibin kuruşluk" bir para mevcûduna ulaşması neticesinde "mubâyaa" işlemlerine başlaması öngörülmüştür. Bu aşamada şirket öncelikle bir mağaza ve depo

⁹⁷ *age.*, s. 188-195.

⁹⁸ *age.*, s. 186.

⁹⁹ *age.*, s. 249-276.

¹⁰⁰ *age.*, s. 196.

¹⁰¹ *age.*, s. 196-206.

¹⁰² *age.*, s. 206-214.

kiralayacaktır. Ahmet Cevat, bu mağaza ve depoların iç düzeninin nasıl olacağını dahi tarif etmiştir. Satın alınacak malların her gün evlerde kullanılan en temel ihtiyaçlardan olmasına dikkat edilecektir. Bu işlerle görevli bir “mubâyaa memuru” sipariş işlemlerini yürütecektir. Sipariş işlemlerinde kullanılacak evrak ve defterlerin içerikleri ve örnekleri de ayrıca gösterilmiştir.¹⁰³ Yine depoya tedarik edilen malların buradan mağazaya intikaline ilişkin usûl ve esaslar da kayıt ve belge örneklerine yer verilerek açıklanmıştır.¹⁰⁴ Bununla birlikte malların mağazadan ortaklara satışında ortak cârî hesabının ne şekilde takip edileceği detaylı olarak anlatılmıştır.¹⁰⁵ Bundan başka şirketin genel hesabının nasıl tutulacağı, gelir ve giderlerinin nelerden ibaret olduğu ve altışar aylık periyotlarla malî durumunun ne şekilde ortaya konacağı açıklanmıştır.¹⁰⁶ Yine şirketin işleyişinde önemli bir yeri olan kâr ve zarar defterinin kayıt düzeni ile buna ilişkin işlemlerin ne şekilde yürütüleceği izah edilmiştir.¹⁰⁷ Şirketin dönem sonunda kâr etmesi halinde de genel kârdan yüzde yirmi civarında bir “ihtiyat akçesi” ayrıldıktan sonra geriye kalan bölümü ortaklara “istihlâkları nispetinde” olmak üzere “boni” şeklinde dağıtılacaktır. Bu işlemlerin ne sûretle yürütüleceği de örnekler üzerinden gösterilmiştir.¹⁰⁸ Diğer taraftan şirket idare meclisi tarafından her altı aylık dönem sonunda “umûmî bilanço” çıkarılacak ve çoğaltılarak ortaklara verilecektir. Umumî heyet tarafından müzakere edilecek olan bu bilançoya ilişkin usûl ve esaslar da kitapta ayrıca açıklanmıştır.¹⁰⁹

En sonunda Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılâp* eserini;

“İstihlâkta teâvün târikiyle gerek nefslerine gerek vatanlarına büyük hizmetler ifa olunabileceğine kanaat getiren kârilere için elden geldiği kadar delâlet-i amaliyede bulunmaya çalıştım. Bu nâçiz eserden sonra memleketimizde dahi hakikî kooperatif şirketlerinin te’sîs edebileceğini ümîd ederek hitam-ı kalem ederim”

şeklinde bir ifadeyle bitirmiştir.¹¹⁰

---

¹⁰³ *age.*, s. 215-224.

¹⁰⁴ *age.*, s. 225-231.

¹⁰⁵ *age.*, s. 232-237.

¹⁰⁶ *age.*, s. 238-241.

¹⁰⁷ *age.*, s. 242-243.

¹⁰⁸ *age.*, s. 244-245.

¹⁰⁹ *age.*, s. 246-248.

¹¹⁰ *age.*, s. 248.

İktisatta İnkılâp'ın Türk Kooperatifçiliğindeki Yeri ve Önemi

Ahmet Cevat, *İktisatta İnkılâp* eserinin yazımını tam olarak 6 Aralık 1913 (23 Teşrinisânî 1329) tarihinde tamamlamıştır.¹¹¹ Bununla birlikte kitabın yazımı ve yayımı arasındaki zaman diliminde onun teşvikiyle birisi Çırçır'da ve diğeri Çarşamba'da olmak üzere İstanbul'un iki mahallesinde kooperatif şirketleri teşkil edilmiştir. Bu kooperatifler Ahmet Cevat'tan temin ettikleri ve *İktisatta İnkılâp*'ın ekinde de bulunan "nizamnâme" örneğini aynen kabul etmişlerdir. Böylelikle *İktisatta İnkılâp* eseri yayımlanmasından önce Ahmet Cevat'ın "hakikî kooperatif şirketi" dediği bu kooperatiflerin doğmasına katkı sağlamıştır. Daha sonra bu kooperatifleri takiben başka kooperatifler de kurulacaktır.¹¹²

İktisatta İnkılâp'ın yayımlanması sonrasında *İkdâm* gazetesinin 14 Mayıs 1914, 15 Mayıs 1914 ve 17 Mayıs 1914 günlü nüshalarında eser hakkında tanıtım amaçlı ilanlar çıkmıştır.¹¹³ Dolayısıyla 1913 yılı sonunda yazımı tamamlanan kitabın yayım aşamasına gelmesi 1914 yılının Mayıs ayını bulmuştur. *İkdâm* gazetesinde çıkan ilanlarda *İktisatta İnkılâp* eseri "İslâmların Yegâne Çâre-i Halâsı Okuyunuz! İktisâdda İnkılâb-İstihlâk Teâvün Şirketleri" başlığıyla duyurulmuştur. Bu ilân yazılarında;

"İslâmlar faaliyetle iktisâda atılmak istiyorlar. Hayat-ı iktisâdiyyede muvaffak olmak için ne yapmalıdır? Bizi çepeçevre ihâta eden ecnebi ticarethaneleri ile nasıl rekâbet edeceğiz. Vesâit-i hâzıramızla sermâye-i cüz'iyemizle nasıl muvaffak olacağız?"

şeklinde sorular ortaya atıldıktan sonra "*İşte size bir kitap ki tüm ümmet-i Mubammed'e rehberdir. Vâsi bir tetebbu, amîk bir hiss-i vatanperveri ile yazılmıştır. Dindaşlarımızın refâhiyyet-i iktisâdiyyesini tesbîl için yapılmıştır.*" denilerek, *İktisatta İnkılâp* kitabına işaret edilmiştir. Bununla birlikte kitabın içinde yer alan bölüm başlıkları hakkında bilgi verilmiş ve arkasından;

"Bu eser İngiltere'de ve İsviçre'de tetkikatta bulunulduktan, birçok âsâra mürâcaatdan sonra yazılmıştır. Memleketimizde en son ve en amelî yazılmış bir iktisâd kitabıdır, resimlidir. Memleketi kurtarmak isteyenler bu eserden mutlaka birer tane alıp okumalıdır."

şeklinde açıklamalar yapılmıştır.

---

¹¹¹ *age.*, s. 248; Rûmî tarihin milâdî tarihe çevrilmesinde, Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesinde yer alan "Tarih Çevirme Kılavuzu" programı kullanılmıştır.

¹¹² *age.*, s. 7, 76, 248-249.

¹¹³ *İkdâm*, Sayı 6188, 14 Mayıs 1914, s. 5; *İkdâm*, Sayı 6189, 15 Mayıs 1914, s. 5; *İkdâm*, Sayı 6191, 17 Mayıs 1914, s. 6.

Diğer taraftan *İktisatta İnkılâp* kitabı ile ilgili ilk makaleyi yazan kişi ise - Ahmet Cevat'ın kooperatifçilik konusunda ilham aldığı yazarlardan biri olan *İkdâm* gazetesinin sahibi Ahmet Cevdet Bey olmuştur. Ahmet Cevdet Bey, *İkdâm* gazetesinin 5 Haziran 1914 günlü nüshasında yayımlanan “İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad” başlıklı makalesinde, Ahmet Cevat'ın bu kitabı kaleme alırken çok önemli eserlere mürâcaat ettiğini; sadece bununla yetinmeyip Avrupa ülkelerinde yerinde incelemelerde de bulunduğunu vurgulamıştır. Keza *İktisatta İnkılâp*'ın teâvün hakkında oldukça çok “mâlûmât” verdiğini, hem “nazariyat” hem de “ameliyât” konusunda bilgiler içerdiğini ve neticede kitabın “teâvünün en müşkül meseleleri” hakkında bir fikir sahibi olmayı temin ettiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Bununla birlikte *İktisatta İnkılâp* ile ilgili olarak 9 Temmuz 1914 tarihli *İçtihad* dergisinde Mehmet Zeki tarafından “Sahife-i tenkid. İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad” başlıklı bir makale kaleme alınmıştır. Mehmet Zeki makalesinde; eserin içeriği konusunda okuyucuyu bilgilendirmeyi amaç edinmiş ve bu kapsamda kitabın muhteviyatı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Eserin çok faydalı bilgiler verdiğini ve yazar tarafından kitabın içerdiği konuların “herkeşçe ve iyice anlaşılması için” örnekler verilerek açıklandığını belirtmiştir. Bunun yanında ülkede bir işe başlamak ve kazanç temin etmek için büyük sermaye gerektiği yönünde genel bir kabulün olduğunu, ancak Ahmet Cevat'ın bu eserde bunun tam tersini ispat ettiğini vurgulamıştır.¹¹⁵

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nden sonra Cumhuriyet Dönemi'ne geçildiğindeyse *İktisatta İnkılâp*'ı bulunduğu tozlu raflardan çıkararak ve Türk Kooperatifçiliği'ndeki yerini tespit eden ilk kişi Cevdet Nasuhi [Savran] olmuştur. Aynı zamanda Ziraat Bankası idare meclisi azası olarak görev yapan Cevdet Nasuhi, Cumhuriyet döneminin ilk kooperatifçilik kitaplarından birisi olan “Kooperatif-Yetirenler ve Bitirenler Davası” adlı eseri 1929 yılında yayımlamıştır. Bu kitapta Cevdet Nasuhi, Türkiye'de kooperatifçilik hareketinin tarihsel gelişimine ilişkin bahsinde, yapılan yayınlar açısından Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkılâp* eserini birinci sıraya yerleştirmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Cevdet Nasuhi, *İktisatta İnkılâp*'ın “*harbin arefesinde ve harp esnasında İstanbul'da güzel bir kooperasyon*

---

¹¹⁴ Ahmet Cevdet, “İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad”, *İkdâm*, Sayı 6210, 5 Haziran 1914, s. 1;

¹¹⁵ Mehmed Zeki, “Sahife-i tenkid. İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad”, *İçtihad*, Sene 5, Sayı 112, 9 Temmuz 1914, s. 230-233.

¹¹⁶ Cevdet Nasuhi, *Kooperatif-Yetirenler ve Bitirenler Davası*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 205-206.

hareketinin ilk uyandırıcısı” olduğunu vurguladıktan sonra kitabın içeriği hakkında da bilgiler vermiştir. Yine kitap ekinde bulunan nizamnamenin de “tam bir kooperatifçilik şiarı” taşıdığını ve yeni kurulacak kooperatifler için bir “model” olabileceğini belirtmiştir.¹¹⁷

Bu arada, 1931 yılında İstanbul Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi (Başar)’ın öncülüğünde İstanbul’da “Liman Kooperatif Şirketi” unvânıyla bir tüketim kooperatifi kurulmuştur.¹¹⁸ Ahmet Hamdi Bey ayrıca, bu kooperatifin yayın organı sayılabilecek “Kooperatif” adlı aylık bir dergi de çıkarmıştır.¹¹⁹ Bu dergi yayımlandığı dönemde (1932-1934), tüketim kooperatifçiliğini ve diğer kooperatif türlerini halka anlatmak yolunda önemli bir işlev görmüştür. Dolayısıyla Ahmet Cevat’ın İkinci Meşrutiyet yıllarında *İktisatta İnkılâp* ile tanıttığı tüketim kooperatifçiliği fikri, Cumhuriyet döneminde de etkisini göstermiştir.

Öte yandan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1953 yılında yayımladığı “Türkiye’de Kooperatifçilik-Tatbiki Sosyoloji Denemesi” adlı çalışması kapsamında *İktisatta İnkılâp*’ı bilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Burada Fındıkoğlu, *İktisatta İnkılâp*’ın “hem teori hem de tatbikat ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde” kaleme alındığını vurgulamış ve kitabın yazarı Ahmet Cevat’ın “liberalizm ile sosyalizm arasında yer alan kooperatizmin şuuruna” hakkıyla sahip bulunduğunu belirtmiştir. Aslında “istihlâk kooperatifçiliğinin ideolojisine ve tatbikatına” eğilen bu kitabın aynı zamanda “istihlâk, kredi ve yapı kooperatiflerinin de davalarını benimsemekte” olduğunu ve kooperatif eğitiminin önemine dahi işaret ettiğini dile getirmiştir.¹²⁰ Ayrıca Fındıkoğlu aynı kapsamdaki görüşlerini 1967 yılında yayımladığı “Kooperasyon Sosyolojisi” adlı çalışmasında da tekrarlamıştır.¹²¹

Kooperatifçilik yazarı Remzi Saka ise 1950 yılında *Karınca* dergisinde çıkan yazılarında, Ahmet Cevat’ın *İktisatta İnkılâp*’ta Charles Gide’nin iktisadî hayatta

---

¹¹⁷ *age.*, s. 221-223.

¹¹⁸ Reşat Yılmaz, “İstanbul’da İlk İstihlâk Kooperatifi-Liman Kooperatifi Münasebetiyle”, *Kooperatif*, Sayı: 1, Haziran 1932, s.9.

¹¹⁹ Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Bülent Varlık, “Kooperatif Dergisi ve Ahmet Hamdi Başar”, *Kooperatif-Seçme Yazılar 1932-1934*, Haz. M. Bülent Varlık, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, 1982 içinde, s. 21-53.

¹²⁰ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye’de Kooperatifçilik-Tatbiki Sosyoloji Denemesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1953, s. 39-43.

¹²¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi-Nazarî ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1967, s. 103-108.

tüketiciyi ve tüketim kooperatiflerini temel alan yaklaşımını benimsediğini vurgulamış¹²² ve kitabın içeriğinden de bahsetmiştir.¹²³ Yine Saka, Ahmet Cevat'ın 1961 yılında vefatı sonrasında *Karınca* dergisinde çıkan yazılarında, *İktisatta İnkılâp*'ın kooperatifçilikle ilgili hem nazari hem de tatbiki konulara yer vermesiyle o güne kadar yayınlanmış olan eserler arasında kendine has bir özelliği bulunduğunu belirtmiş,¹²⁴ kitabın muhteiyatı ile ekinde bulunan "nizamnâme" örneği hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.¹²⁵ Saka ayrıca, 1974'te yayımlanan "Kooperatifçiliğimiz: Kurucular-Temel Sorunlar" adlı kitabında, İttihatçıların Ahmet Cevat'ı Avrupa'ya araştırma yapması için gönderdiğini ileri sürerek, *İktisatta İnkılâp* eseri ile dönemin millî iktisat siyaseti arasında bir bağlantı kurmaya çalışmıştır.¹²⁶

Bundan başka *İktisatta İnkılâp*, Türkiye'nin ilk kooperatifçilik kitabı olması ve yarattığı etki nedeniyle, Meşrutiyet dönemi kooperatifçiliğine ve Türk kooperatifçilik hareketinin tarihsel gelişimine eğilen hemen hemen bütün çalışmalarda ele alınmıştır.¹²⁷ Böylelikle de Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkılâp* eseri, Türk Kooperatifçiliğinin kilometre taşları arasında kendisine önemli bir yer edinmiştir.

Sonuç

Ahmet Cevat'ın *İktisatta İnkılâp*'ta ileri sürdüğü fikirlere bakıldığında, kooperatifçilik düşüncesini halkın tüketim faaliyeti üzerine bina etmiş olduğu anlaşılır. Buradaki hareket noktası da ürün tedarikinde satıcılara ve araçlara

---

¹²² Saka, "Meşrutiyet Türkiye'sinde Kooperatifçilik: İktisatta İnkılâp ve Ahmet Cevat Bey-1"...agm., s. 2-3.

¹²³ Remzi Saka, "Meşrutiyet Türkiye'sinde Kooperatifçilik: İktisatta İnkılâp ve Ahmet Cevat Bey-2", *Karınca*, Sayı 165, Eylül 1950, s. 2-4.

¹²⁴ Remzi Saka, "Meşrutiyet Türkiye'si Kooperatifçiliği Ahmet Cevat Emre-1", *Karınca*, Sayı 303, Mart 1962, s. 4.

¹²⁵ Saka, "Meşrutiyet Türkiye'si Kooperatifçiliği Ahmet Cevat Emre-1"...agm., s. 4-7; Remzi Saka, "Meşrutiyet Türkiye'si Kooperatifçiliği Ahmet Cevat Emre-2", *Karınca*, Sayı 304, Nisan 1962, s. 12-13.

¹²⁶ Remzi Saka, *Kooperatifçiliğimiz: Kurucular-Temel Sorunlar*, Aktaş Matbaası, İstanbul, 1974, s. 30-31.

¹²⁷ Belli başlı çalışmalar olarak; Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat...age.*, s. 357-358; Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları: 3, Ankara, 1990, s. 421-424; Aynı zamanda İktisatta İnkılâp'ın içeriğine daha detaylı şekilde değinen bir çalışma olarak da Özlem Yıldırım Kocabaş, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 69-80.

giden kârları alkoyarak sermaye birikimi için kullanmaktır; zira onun varsayımına göre; halk arasında düşük sermayelerle kurulacak olan tüketim kooperatifleri, doğrudan doğruya üreticisinden mal temin ederek bunu ortaklarına piyasa fiyatından sunacaktır. Tedarik maliyeti ile satış fiyatı arasındaki farkın büyük bölümü belli aralıklarla ortaklara iade olunarak tüketimden tasarruf sağlanacak ve kooperatife kalan miktarlar da müşterek sermaye oluşumunda kullanılacaktır. Daha sonra ortakların tasarruflarıyla desteklenen kooperatif sermayeleri üretim ve inşaat faaliyetlerine yönlendirilebilecektir. Bu şekilde kooperatifler yoluyla; ilk aşamada ticarete, sonrasında sanayiye ve hatta zirâate dahi hâkim olunabilecektir. Ahmet Cevat bu görüşlerinde büyük ölçüde, Fransız iktisatçı ve kooperatifçi Charles Gide'yi takip etmiştir. Esas varmak istediği nokta ise kooperatifler sayesinde ülkede ticareti ve üretimi ele geçirmek suretiyle millî bir iktisadî yapı inşa edilmesidir.

Böylelikle Ahmet Cevat, Gide'den aldığı "tüketim kooperatifleri yoluyla iktisadî hayata hâkim olunabileceği" fikri ile Balkan Harbi sonrasında "millî iktisat" düşüncesini bir araya getirmiştir. Aslında bu yaklaşım tarzı ve varılan sentez, *İktisatta İnkılâp*'ın en "orijinal" yönünü temsil eder. Dolayısıyla *İktisatta İnkılâp* eseri yayımlandığı dönem itibariyle, sadece kooperatifçilik konusunda bilgiler aktaran bir kitap olmaktan çok daha fazlasıdır. Burada kooperatifçilik, ülkenin iktisadî düzenini "yabancı" unsurların hâkimiyetinden kurtarabilecek yegâne araç olarak sunulmuştur. Yine kitapta, halkın ekonomik faaliyetinin önüne dikilen sermayesizlik ve bilgi eksikliği engelini kooperatifçilik yoluyla aşmanın mümkün olduğu ileri sürülmüştür. Böylece kooperatifçilik, halkın ticarî ve sınaî işlere girişmesinde amaca elverişli bir "sıçrama tahtası" olarak gösterilmiştir.

İktisatta İnkılâp'ın diğer orijinal tarafı ise benimsemiş olduğu yönteme ilişkindir. Kitabın "nazari" bölümleri dahi halkın kavrayabileceği sadelikte ele alınmış; gündelik hayattan bol bol örnek verilmiş ve hatta yer yer İslâmî referanslar kullanılmıştır. Esasen kitapta kooperatifçiliğe yönelik salt teorik bilgiler verilmekle de yetinilmemiş, halkın kooperatifçiliği ne şekilde uygulamaya geçireceği ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Neticede Ahmet Cevat'ın çalışmasında izlemiş olduğu bu yöntem de *İktisatta İnkılâp*'ı ülkede daha sonra kooperatifçilik alanında yapılan benzer yayınlardan oldukça farklı kılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliye Nezâreti Emlak-i Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM.) Fonu,

472-81, (R.31.03.1320).

489-19, (R.29.09.1320).

561-39, (R.09.06.1322).

580-23, (R.31.10.1322).

689-52, (R. 06.05.1324).

Şurayı Devlet (ŞD.) Fonu,

1238-3, (H.03.06.1330).

1239-41, (H.19.09.1330).

1244-10, (H.21.05.1331).

1243-32, (H.02.12.1331).

Meclis-i Vükela (MV.) Fonu,

227-133, (H.09.06.1330).

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.) Fonu,

4103-307654, (H.11.11.1330).

4181-313570, (H.05.07.1331).

4200-314977, (H.24.08.1331).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.18.1.2 / Kararlar Daire Başkanlığı Fonu,

1-11-3, (26.12.1928).

30.10.0.0 / Muamalat Genel Müdürlüğü Fonu,

74-490-4, (14.03.1933).

Resmî Yayınlar

TBMM Albümü 1920-2010 (2010) Cilt: I (1920-1950), Ed. Sema YILDIRIM - Behçet Kemal ZEYNEL, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No: 1, Ankara.

Kitaplar ve Makaleler

Ahmet Cevdet (1911) Teâvün Şirketleri ve Memleketimiz, *İkdâm*, Sayı 551, 19 Eylül, s. 1-2.

----- (1914) İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad, *İkdâm*, Sayı 6210, 5 Haziran, s. 1.

ATASAGUN Yusuf Saim (1939) T.C. Ziraat Bankası Mevzuat İlavesi (1888-1938), *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası (1888-1939)*, Kenan Basımevi ve Klışe Fabrikası, İstanbul, s. 1-368.

Cevdet Nasuhi (1929) *Kooperatif-Yetirenler ve Bitirenler Davası*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

COLE G. D. H. (1944) *A Century Of Co-operation*, George Allen & Unwin Ltd. for The Co-operative Union Ltd., Manchester.

- ÇİTÇİ Sinan (2013) *İkdâm Gazetesi'nin Sistematik İndeksi (1904-1913)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul.
- DİGBY Margaret (1960) *The World Co-operative Movement*, Hutchinson University Library, London.
- Edhem Nejat (1910) Memleketimiz ve Kooperatif Şirketler, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, Sene 3, Sayı 16, 27 Ocak, s. 252-255.
- EMRE Ahmet Cevat (1913) *İktisatta İnkılâp: İstihlâk Teavün Şirketleri*, Kitabhaneci İslâm ve Askeri-İbrahim Hilmi, İstanbul.
- (1914) Teavün: Kooperatif Şirketleri-Hariçte ve Bizde, *Nevsal-i Millî*, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul, s. 334-342.
- (1917) İhtikâra Karşı: Teavün-Kooperasyon, *Sabah*, Yıl 28, Sayı 9880, 16 Mayıs, s. 3.
- (1917) Kooperatif Şirketler-1, *Türk Yurdu*, Yıl 6, Cilt 12, Sayı 12, 2 Ağustos, s. 181-184.
- (1918) Maîşet Derdine Karşı Kooperatifler Çaresi, *Vakit*, Yıl 1, Sayı 123, 21 Şubat, s. 1.
- (1918) Kooperatif Heyet-i İttihadiyyesi, *Vakit*, Yıl 1, Sayı 141, 11 Mart, s. 2;
- (1918) Kooperatif Şirketler-2, *Türk Yurdu*, Yıl 7, Cilt 14, Sayı 11, 15 Ağustos, s. 351-355.
- (1930) Kooperatif Şirketleri Bizde Ne İçin İnkışâf Edemiyor?, *Muhit*, Yıl 2, Sayı 18, Nisan, s. 1361-1363.
- (1960) *İki Neslin Tarihi*, Hilmi Kitabevi-Nurgök Matbaası, İstanbul.
- (2006) 1920 Moskova'sında Türk Komünistler, Der. Erden Akbulut, *Milli Azatlık Savaşı Anıları: Affan Hikmet-Ahmet Cevat Emre-Kazım Kıp-Cemile Selim Nevşirvanova-Ziyinetullah Nevşirvanov*, TÜSTAV Yayınları, İstanbul, s. 45-76.
- ERTAN Temuçin F. (1997) Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit, *Kebikeç*, Sayı 5, s. 17-34.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri (1953) *Türkiye'de Kooperatifçilik-Tatbikî Sosyoloji Denemesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul.
- (1967) *Kooperasyon Sosyolojisi-Nazarî ve Tatbikî Kooperatifçilik Denemesi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, İstanbul.

GİDE Charles (1921) *Consumers' Co-operative Societies*, Translated: The Staff of the Co-operative Reference Library, T. Fisher Unwin, Ltd., London-The Co-operative Union Limited, Manchester.

----- (1936)*Kooperatifçi Programı*, Çev. Hakkı Baha PARS, İzmir Halk Evi, İzmir.

HAZAR Nurettin (1990) *Kooperatifçilik Tarihi*, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları: 3, Ankara.

İlan-ı Ticaret: Resimli İlanlar Perspektifinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul Ticarî Hayatı (2012) Haz. Arif Kolay, Dünder Hızal, Burak Durak, Murat Arslan, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

KOCABAŞ Özlem Yıldırım (2010) *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.

KOÇU Reşat Ekrem (1960) Baker (George), *İstanbul Ansiklopedisi*, 4. Cilt, Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul, s. 1886-1887.

LAVERGNE Bernard (1933) Charles Gide, Founder Of Doktrine Consumer's Co-operation, Edited: Karl Walter, *Co-operation And Charles Gide*, P. S. King & Son Ltd., London, s. 45-62.

Mehmed Zeki (1914) Sahife-i tenkid. İktisadda İnkılâp-Muharriri: Ahmed Cevad, *İçtihad*, Sayı 112, 9 Temmuz, s. 230-233.

Muhiddin (1913) İktisadî Hasbıhal-3: İmece Şirketleri, *Halka Doğru*, Sayı 9, 19 Haziran, s. 69-70.

Mustafa Suphi (1912) Tesai Cemiyetleri-Sociétés Coopératives, *İçtihad*, Sene 3, Sayı 45, 28 Nisan, s. 1063-1067.

Reşat Yılmaz (1932) İstanbul'da İlk İstihlâk Kooperatifi-Liman Kooperatifi Münasebetiyle, *Kooperatif*, Sayı: 1, Haziran, s.9.

SAKA Remzi (1950) Meşrutiyet Türkiye'sinde Kooperatifçilik: İktisatta İnkılâp ve Ahmet Cevat Bey-1, *Karınca*, Sayı 164, Ağustos, s. 2-3.

----- (1950) Meşrutiyet Türkiye'sinde Kooperatifçilik: İktisatta İnkılâp ve Ahmet Cevat Bey-2, *Karınca*, Sayı 165, Eylül, s. 2-4.

----- (1962) Meşrutiyet Türkiye'si Kooperatifçiliği Ahmet Cevat Emre-1, *Karınca*, Sayı 303, Mart, s. 3-7.

----- (1962) Meşrutiyet Türkiye'si Kooperatifçiliği Ahmet Cevat Emre-2, *Karınca*, Sayı 304, Nisan, s. 12-18.

----- (1974) *Kooperatifçiliğimiz: Kurucular-Temel Sorunlar*, Aktaş Matbaası, İstanbul.

SHAFFER Jack (1999) *Historical Dictionary of the Cooperative Movement*, Historical Dictionaries of Religions, Philosophies, and Movements, No. 26, The Scarecrow Press, Inc., Lanham, MD and London.

Şemseddin Sâmî (2017) *Kâmûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

TOPRAK Zafer (2017) *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul.

------(2020) *Atatürk-Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

VARLIK M. Bülent (1982) Kooperatif Dergisi ve Ahmet Hamdi Başar, *Kooperatif-Seçme Yazılar 1932-1934*, Haz. M. Bülent Varlık, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara, s. 21-53.

WEBB Sidney and Beatrice (1921) *The Consumers' Co-operative Movement*, Longmans, Green and Co., London.

YÜCE Nuri (1989) Ahmed Cevdet, İkdâmcı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul, s. 55-56.

Sürelî Yayınlar

Halka Doğru

İçtîbâd

İkdâm

Karınca

Kooperatif

Kooperatifçinin Sesi

Mubîr

Sabah

Türk Yurdu

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi

Vakit